

DOS LID FUNEM
OYSGEHARGETN YIDISHN
FOLK

Itzhak Katzenelson

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x101, or by email at cmadsen@bikher.org.

יצחק קאצענעלסאָן

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פּאָלק

יצחק קאצענעלסאן

דאס ליד פונעם אויסגעהרגעמן יידישן פאלק

אי קורץ יאָרן פארלאג

דאָס בוך איז אַרויסגעגעבן
ביי דער מיטהילף פון
לאה קעסמאַן ליטעראַטור־פּאַנד
בייס איקוף

Itzhok Katzenelson

DOS LID FUNEM OISGEHARGETN YIDISHN FOLK

Published by

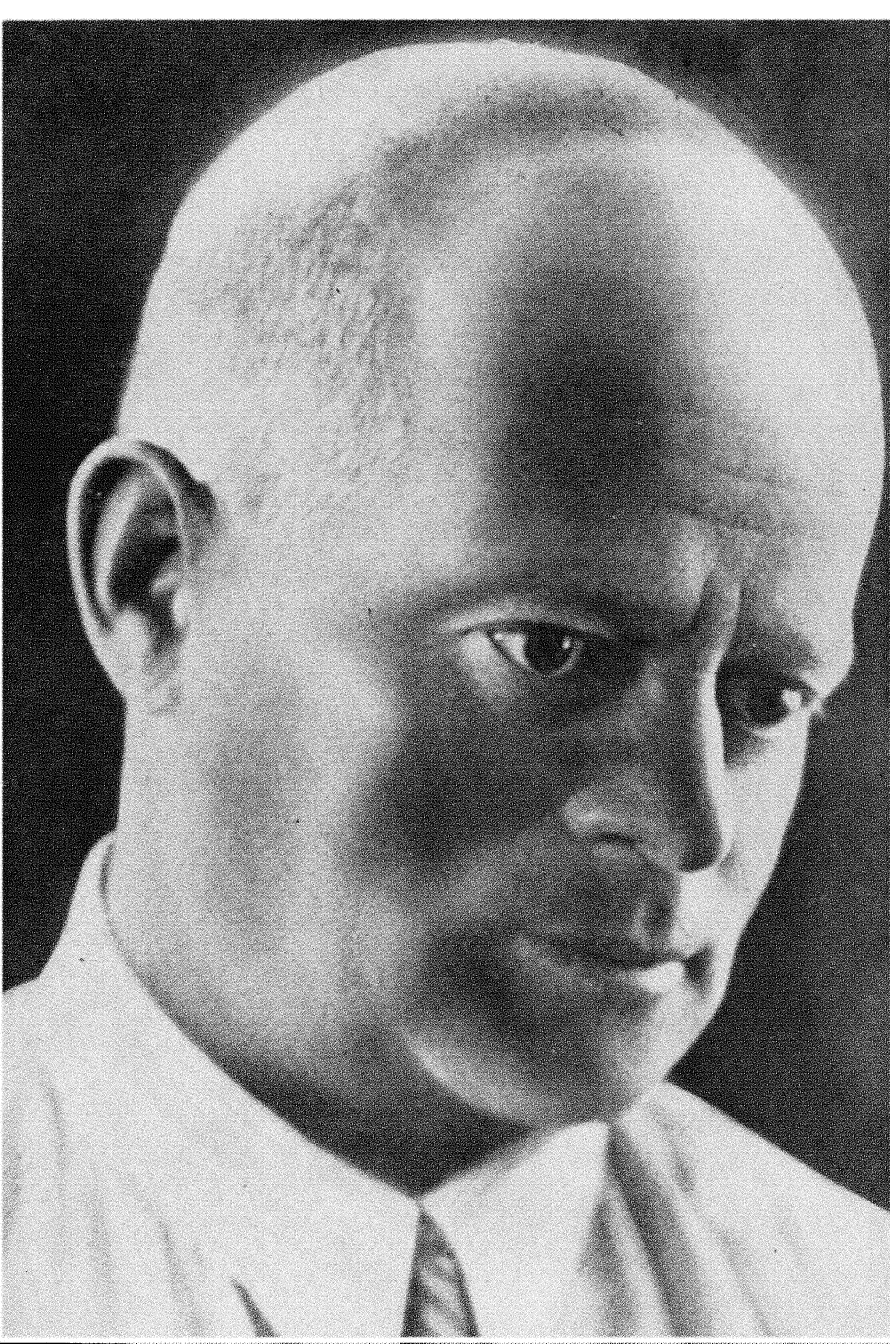
YKUF — 189 Second Ave., New York 3, N. Y.

געדרוקט אין 3,000 עקזעמפלאַרן

געזעצט דורך י. בוראַקאָוו

געדרוקט אין דער „פּראָמפּט פּרעס“, 113 — 4טע עוועניו, ניו־יאָרק 3, נ. י.

PRINTED IN U.S.A.

יצחק קאצענעלסאָן
1944—1886

יצחק קאצענעלסאָן און „דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פּאָלק“

ליבע צום לעבן און צו נאַטור, מיט גלויבן אין מענטשן, אין וועלט, און — קלאַגלידער ! אָבער ווען מיר דערמאָנען זיך אין

יצחק קאצענעלסאָן אין די יונגע יאָרן

וואָס פאַר אַ צושטאַנד די קלאַגלידער זיינען אויסגעווייטיקט און אויסגעפיבערט געוואָרן, ווערט פאַר אונדז קלאַר, ווי די גרויזאַמע

יצחק קאצענעלסאָנס ווערק „דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פּאָלק“ איז געלעגן עטלעכע חדשים אין דריי הערמעטיש-פאַרמאַכטע פלעשלעך, טיף איינגעגראָבן אונטער פאַרדרייטע וואַרצלען פון אַן אַלטן בוים אינעם נאַצישן קאָנצענטראַציע-לאַגער וויטעל (דרום-פּראַנקרייך). איידער ער איז אָפּגעשיקט געוואָרן דורך די נאַצישע מערדער אין טויטן-לאַגער קיין פּוילן, האָט יצחק קאצענעל-סאָן באַצייטנס פאַרגראָבן די קלאַגלידער אין דער ערד און איבער-געגעבן זיינע פּריינט — די מיטליידנדיקע אינעם לאַגער : „נעבן אַרויסאַנג, רעכטס, ביים זעקסטן שטאַנג, וואָס איז איבערגעשפּאַלטן אינמיטן“, און אַ בקשה צו זיי, אַז אויב עמעץ וועט פאַרבלייבן לעבן, זאָל ער זיי צוריק אויפּגראָבן און איבערגעבן דער עפנטלעכקייט...

„דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פּאָלק“, וואָס י. קאצענעלסאָן האָט געשריבן מיטן בלוט פון זיין אַרץ, אין אַ טיף-צערודערטן געמיט, איז נישט קיין רוף נאָך הילף, נישט קיין ס.א.ס. צייכן צו דער וועלט, מען זאָל קומען ראַטעווען. ער האָט געהאַט דאָס געפיל, אַז עס איז שוין אַלץ פאַרענדיקט, אַלץ פאַרפּאַלן, און עס איז שוין נישטאָ וועמען צו ראַטעווען. אין דער אויסזיכטסלאָזער לאַגע פון די יידישע מאַסן, וואָס זיינען איבערגעענטפערט געוואָרן אויף הפקר און אויף פייניקונג די נאַצישע בעסטיעס, איז עס געווען דער לעצטער ווייגעשריי, דער צער- און צאַרן-געשריי פון דעם יידישן פּאָלק אין די לעצטע טעג פון אומקום און אויסראַט. שרייבט טאַקע צו יצחק קאצענעלסאָן צו זיין צענטן ליד אַזעלכע פשוטע און אויפּטרייסלענדיקע ווערטער : „ווער ווייסט, צי איך וועל מיין קלאַג-ליד פאַרענדיקן. היינט איז צווישן יידן אין וויטעל אין קעמפ טרויעריק און זייער אימהדיק.“

יצחק קאצענעלסאָן — און קלאַגלידער ! יצחק קאצענעלסאָן — און געיאַמער-קינות ! ווי פאַרט זיך עס ? ער, וואָס איז שטענדיק אין זיין לעבן און שאַפן געווען שטיפּעריש, לעבנסלוסטיק ; ער, וואָס זיינע לידער זיינען מול געווען מיט האַפּענונג און גלויבן, מיט

יצחק קאצענעלסאָן און „דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פּאָלק“

שרייבט אליין — ווי אַ בוך, אַ לעבן אַ קריסטאָליזירטעס, מיט חן און קדושה פון אַ ווייטן אַמאָל. ער ברענגט זיי צום אויסדרוק אין זיין באַרימט־געוואָרענער העברייאישער פּאָעמע „בגבולות ליטא“ (געדרוקט לכתחילה קאָפיטלעכווייז אין פרישמאָנס „הדור“, אין „הזמן“ און „השלח“). דאָס ווערק מאַכט אים אַ גרויסן נאָמען אין דער העברייאישער ליטעראַטור. פון דעמאָלט אָן באַטייליקט זיך יצחק קאצענעלסאָן אין פאַרשיידענע העברייאישע און יידישע אויסגאַבעס.

ער ווערט צוגענומען אין מיליטער. ער דינט עטלעכע חדשים און שרייבט אָן די ערשטע דראַמע „עצבים“, וואָס איז דורך אַ צופאַל פאַרברענט געוואָרן. זיין צווייטע דראַמע „קאַריקאַטורן“ ווערט גלייכ־צייטיק פאַרעפנטלעכט אויף יידיש און העברייאיש („השלח“ 1909).

די משפחה קאצענעלסאָן — דער פאָטער מיט די קינדער — עפנט אויף אין לאַדזש פריער אַ קינדערגאַרטן און דערנאָך אַ העברייאישע שול. דאָס פאַרבעסערט די מאַטעריעלע לאַגע פון די קאצענעלסאָנס, וועלכע זיינען אַלע באַשעפטיקט אין דער שול — חוץ דער מאַמען, וואָס איז די עקרת־הבית. די פאַמיליע־מיטגלידער גיבן זיך איבער צו דערציען די שילער, ווער — די עלטערע און ווער די ינגערע קינדער. די שול איז געבויט אויף מאָדערנע פעדאָגאָגישע יסודות. עס ווערן איינגעשטעלט פריינטלעכע באַצייאונגען צווישן לערער און שילער. שטענדיק האָט דאָרט געהערשט יום־טוב. ליד און פאַרשטעלונג, געזאַנג און שפּיל זיינען געווען די דער־ציאונגס־מעטאָדן. דער צענטער פון שול איז געווען יצחק, וואָס, מיט זיין פערזענלעכקייט און שאַפן, האָט ער אַ סך בייגעטראָגן דעם כאַראַקטער פון שול. „זיין גאַנצן לעבן האָט ער נישט געוואַלט זיין קיין לערער — שרייבט וועגן אים זיין ברודער אברהם, איצט אַ חבר אין אַ קיבוץ אין ארץ־ישראל, — און דאָך האָט עס אים נישט געשטערט צו זיין אָן אידעאָלער לערער.“ זיין ברודער אברהם דער־ציילט אונדז, ווי יצחק, אַ לערער אין די עלטערע קלאַסן, פלעגט דערציילן אַ מעשה די פיר־פינף־יאָריקע קינדער, מיט וועלכע עס האָט געאַרבעט זיין שוועסטער. אָט זיצן די קינדערלעך אַרום, די הענט לעך פאַרלייגט, די אויגן פאַרגלאַצט — און יצחק: זיינע אויגן בליצן, ער איז אינגאַנצן פאַרכאַפט מיט זיין דערציילן. ער רעדט און זינגט — און די קינדער מיט אים.

יאָרן האָבן געקאָנט איבעראַנדערשן און צעברעכן דעם מענטש, פונקט ווי זיי האָבן אויך זיין אויסזען לחלוטין פאַרענדערט. עס איז שוין נישט דער פריידיקער, פולבלוטיקער יצחק קאצענעלסאָן, מיט די שטענדיק־בליצנדיקע אויגן, מיט דעם שטענדיקן האַפּערדיקן גוט־ברודערשן כאַראַקטער. די עטלעכע מוראדיקע יאָרן האָבן דערשטיקט און פאַרוויסט גאָר די פרייד און לוסט צום לעבן און צעווייטיקט און פאַרפייניקט די סאַמע גוטמוטיקע און געזונטסטע מענטשן...

יצחק קאצענעלסאָן איז געבוירן תמוז 1886 אין קאַרעליץ ביי נאַוואַרעדאָק, מינסקער געגנט. די משפחה — דור־דורות רבנים. זיין פאָטער איז געווען אַ העברייאישער און יידישער שריי־בער, אַ מיטאַרבעטער פון פאַרשיידענע העברייאישע צייטונגען, אַ טיפּער קענער פון דער העברייאישער שפּראַך, פון תנ"ך און תלמוד. ער האָט געהאַט סמיכות אויף רבנות, און אויך פאַרמאָגט אַלגעמיינעם וויסן. פון אים האָט יצחק גרינטלעך געלערנט די העברייאישע שפּראַך. זיין מוטער איז געווען אַ קלוגע, חנעוודיקע פרוי, פול מיט לעבן און ענערגיע. זי איז געווען אַן אמתע אשת־חיים און געטראָגן דעם עול פון דער פולער שטיב און אירע געראַטענע קינדער.

יצחק האָט אָנגעהויבן שרייבן גאָר פרי, שיער נישט צו צען יאָר. צוליב דער שווערער מאַטעריעלער לאַגע, האָט ער געמוזט איבעררייסן זיין לערנען אין די יונגע יאָרן. געווען אָנגעשטעלט אין אַ קראָם און דערנאָך זיך גענומען צו וועבערייאַרבעט. צו זעכצן יאָר האָט ער פאַרעפנטלעכט זיינע לידער אין „עולם קטן“ און אין מרדכי ספּעקטאָרס „יודישער פּאָלקס־צייטונג“. ער לאָזט זיך אויף אַ באַזוך צו זיינע קרובים אין ליטע. אויפן וועג שטעלט זיך אָפּ דער זיבעצן־יאָריקער יצחק אין וואַרשע. ער קומט צו אברהם רייזען, וועלכער פירט אים אַרײַן צו י. ל. פּרצן. פּרצן געפּעלן יצחקס לידער, ער דרוקט זיי אָפּ אין זיין „יודישער ביבליאָטעק“ אין 1904, און ער ווערט אַריינגעלידערט אין דער שרייבער־משפחה. די יידישע ליטע מאַכט אויף דעם יונגן יצחק אַ שטאַרקן אייני־דרוק, און די איינדרוקן פון זיין עטלעכע־חדשימדיקן באַזוך אין ליטע „ביים גרויסן ליטווישן רב אין שטוב, איז געווען — ווי ער

יצחק קאצענעלסאָן און „דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פּאָלק“

יידיש און סיי אין העברייאיש, זיינען אַריבער אין מויל פון פּאָלק און מען האָט גאַר פאַרגעסן זייער פאַרפאַסער. דאָס צעטל פון אָט די פּאָפּולער־געוואָרענע לידער, וואָס זיינען אָפּט געזונגען געוואָרן (ווי

יצחק קאצענעלסאָן אין יאָר 1911

„די זון פאַרגייט אין פלאַמען“, „לילות־כנען“, „הידה, הידה, הידה, גינה קטנה“ א. א. א.), איז גרויס.

יצחק קאצענעלסאָן איז געווען שטאַרק באַליבט און פאַרערט פון די יונגע יידישע קינסטלער אין לאַדזש. באַוואוסטע קינסטלער און אַנפאַנגער, שרייבער, זשורנאַליסטן, מאַלער, אַרטיסטן, מוזיקער, — אַלע האָבן זיך גרופירט אַרום י. קאצענעלסאָנען און זיין אָפּן הויז: משה בראַדערזאָן און אַנדערע פון „יונג־יידיש“, ה. ל. זשיטיצקי,

ווי אַ טייל פון לערנען פירט יצחק אַריין דראַמאַטישע אַרבעט אין שול. ער פאַרפאַסט דעם שטאַף, רעזשיסירט אַליין און אָפּטמאַל שפילט אויך ער מיט מיט די קינדער.

יצחק קאצענעלסאָן איז געווען אַ פּראָדוקטיווער קינסטלער. ער האָט געשאַפן און פאַרעפנטלעכט פיל ווערק, צווישן אַנדערע: די פּאָעמע „גלות“; אַ גרויסע דראַמאַטישע פּאָעמע „הנביא“, וואָס ער האָט באַטראַכט אַלס זיין הויפּט־ווערק (געאַרבעט אויף דעם 8 יאָר, דערשינען אין 1922). פון זיינע ווערק אין יידיש זיינען דערשינען דערציילונגען „דאָס ווייסע לעבן“; די איינאַקטערס „די זון פאַרגייט אין פלאַמען“ (1909), „דער דעקאַדענט“, „בחורים“ (1911), „פּאַטימאַ“ — דראַמאַטישע פּאָעמע (1920), „אונדזערע נאַענטע באַקאַנטע“ — לירישע דראַמע אין דריי טיילן (1922), אין העברייאיש דערשינען אין 1913 אונטערן נאָמען „אנו חיים ומתים“. פיל זאַכן זיינען געדרוקט געווען אין צייטשריפטן און נישט דערשינען אין בוכפאַרם. איין צייט זיינען י. קאצענעלסאָנס דראַמאַטישע ווערק אויפגעפירט געוואָרן אין רוסלאַנד, פּוילן און אַמעריקע אין די טעאַטערן פון רודאַלף זאַסלאַווסקי, אין קאַמינסקיס טעאַטער אין וואַרשע, דורך מאַריס שוואַרץ אין ניו־יאָרק, וואַכטאַנגאַו אין „הבימה“ (דעמאָלט נאָך אין מאַסקווע) און אַנדערע. ער האָט אין פאַרשיידענע צייטן באַזוכט בערלין, שווייץ, און אויך אַמעריקע.

יצחק קאצענעלסאָן האָט אויך פאַרפאַסט העברייאישע לערנ־ביכער, צווישן אַנדערע: דריי טיילן „צפּיריים“ מיט זיינע אייגענע צייכענונגען; דאָס לידער־בוך „גו־ילדים“; אַ באַאַרבעטונג פונעם תנ"ך, אַ גראַמאַטיק, זאַמלונגען פון לידער און דערציילונגען פאַר קינדער און יוגנט — „מחמדים“ און „תלתלים“.

יצחק קאצענעלסאָן, דער יידישער און העברייאישער דיכטער און דראַמאַטורג, לערער און פּעדאַגאָג, האָט פון זיינע ערשטע ליטע־ראַישע שריט אין יידיש און העברייאיש אַריינגעבראַכט אין זיין שאַפן מונטעריקייט און שפּילעוודיקייט, ריטמישקייט און באַהאַרצט קייט. דאָס איז געווען דער סאַמע־כאַראַקטעריסטישער שטריך פון זיין פּילפאַרבן שאַפן. און דערצו איז נאָך צוגעקומען אָט די תמימותדיקע פּשטות, דער ליריש־חנעוודיקער הומאָר. עס איז נישט קיין וואונדער דעריבער, וואָס אייניקע פון זיינע לידער, סיי אין

יצחק קאצענעלסאָן און „דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פּאָלק“

נאַצישע אוממענטשן און זייערע הינטישע אַרויסהעלפער ווערן אַלץ בעסטאַלישער. וועגן דעם אַלעמען ווערט דערציילט שפעטער מיט פיל ווייטיק, ווייטיק ביו משוגעת, אין קאצענעלסאָנס „פּנקס וויטעל“, דעם טאַג-בוך, וואָס י. קאצענעלסאָן האָט געשריבן אין דעם וויטעל-קאָנצענטראַציע-לאַגער פון דעם 22סטן מאַי 1943 ביזן 16טן סעפּטעמבער 1943, וואו ס'ווערט איבערגעגעבן וועגן וואַרשעווער געטאָ, וועגן דעם „לעבן“ דאָרטן.

מען קען זיך פאַרשטעלן ווי די עטלעכע גרויליקע יאָרן אין די מוראדיקע באַדינגונגען אין וואַרשע האָבן געוויקלט אויף קאצענעלסאָנען. צעבראַכן פון דעם אַלעם געהערטן און געזעענעם, פאַלט ער אַריין אין אַ שרעקלעכן יאוש; ער פילט אַלץ ווייטיקדיקער די אכזריותן פון די נאַצישע חיות. ער ווערט געיאָגט פון דער שרעק לעכער אימה, וואָס כאַפט אַרום אַלץ און אַלעמען. ער פראוואַנט, ווי פיל אַנדערע, זיך קעגנשטעלן די גרויזאַמקייטן. ער ווערט אַרייַנגעצויגן אין דער גרויסער סאַציאַלער אַרבעט, וואָס די חלוצישע באַוועגונג פירט אָן — ער ווערט דורך דעם אַפט אויפגעמונטערט. דאָס הויבט אים אַרויף פון דעם מוראדיקן געמיט-צושטאַנד, פון דער טיפער פאַרצווייפלונג. פאַר דער קאַמף-באַוועגונג, פאַר די ווידער-שטענדלעך, איז יצחק אַ ברויזנדיקער קוואַל פון דערמוטיקונג. ער ווערט איינער פון די אַנפירנדיקע לערער אין דער אונטערערדישער גימנאַזיע און ליצעאום אין געטאָ. ער נעמט אַנטויל אין סעמינאַר פון „החלוץ“, ער טרעט-אויף אויף עפנטלעכע ליטעראַרישע אַוונטן. ער האַלט רעפעראַטן, ער לערנט לידער, ער ברענגט מוט און גלויבן. ער פירט אָן מיט דער דראַמאַטישער סטודיע פון דער יוגנט-אַרגאַניזאַציע „הדרור“ און באַטייליקט זיך אין אירע צייטונגען און אויס-גאַבן.

מערקווירדיק: פאַרן אויסברוך פון דער מלחמה איז ביי אים געווען אַ לענגערע צייט, ווען ער האָט ווייניק געשאַפן. איצט הויבט זיך ביי אים אָן אַ פראָדוקטיוו-שעפערישע צייט. ווי עס גיט איבער יצחק זוקערמאַן („אַנטעק“, דער קאַמאַדיר פון אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ), וועלכער איז געווען מיט קאצענעלסאָנען גאַר נאַענט, האָט יצחק קאצענעלסאָן אין דער צייט פון געטאָ געשאַפן דריי גרויסע פּאָעמעס: „ווי מיר“, „דאָס ליד וועגן שלמה זשעלי-

מרים אוליאַנאַווער, דער מוזיק-לערער און קאַמפּאָזיטאָר י. גלאַטשטיין, די מאַלער יצחק ברוינער, ה. באַרטשינסקי, יצחק ליכטענשטיין, די שרייבער י. י. טרונק, א. ראַבאָן, שמואלעוויטש און אַנדערע. דאָס גרויסע הויז אויף דער פּאָלדניאַווער גאַס אין לאַדזש, וואו עס האָט געוואוינט די קאצענעלסאָן-משפּחה און עס איז געווען די שול, איז געוואָרן אַ צענטער און אַ צוצייפונקט פאַר דער יוגער לאַדזשער קינסטלער-וועלט. די פּעדאַגאָגישע און דערציערישע אַרבעט איז פאַר דער משפּחה נישט געווען סתם אַן אַרבעט לשם פרנסה, נאָר אַ הייליקע פליכט. פלעגט טאַקע אַלע אינדערפרי דער ברודער בערל אַלעמען וועקן מיטן ניגון פון שמש: „יידן, שטייט-אויף לעבודת הבורא...!“ יצחק קאצענעלסאָן, דער קינסטלער און קינדער-דערציער, איז געווען אַ פּאַלקס-מענטש, אַ צוגעלאָזער צו חברים, אַ גוטער ברודער מיט יוגנעלייט. עס האָבן געהערשט שטענדיק האַרציקע באַציאונגען צווישן אים און דעם גרויסן לאַדזשער חלוצישן הכשרה-קיבוץ. פאַר-בונדן מיט די אידעאַלן פון אַרבעטנדיקן ארץ-ישראל (דערהויפּט נאָך זיינע צוויי באַזוכן אין ארץ-ישראל), פילט זיך יצחק ווי אַן אייגענער אין קיבוץ. עס איז נישט געווען קיין יום-טוב אינעם קיבוץ, אין וועלכן יצחק זאָל זיך נישט באַטייליקן. אויך אין זייער טאַג-טעגלעכער קולטור-אַרבעט נעמט יצחק אַ וויכטיקן אַנטייל.

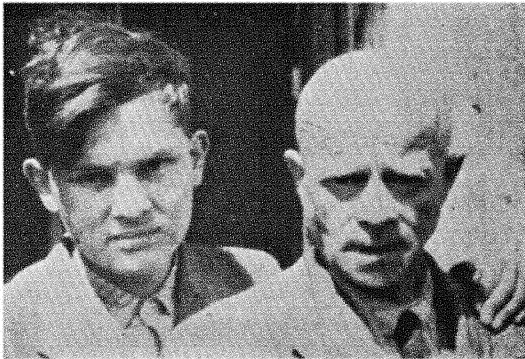
•

דעם אַכטן סעפטעמבער 1939, אַ וואָך נאָכן אַריינמאַרשירן פון די היטלעריסטישע באַוואַפנטע באַנדעס קיין פּוילן, ווערט פאַרנומען לאַדזש. שוין אין די ערשטע טעג ווערט קאָנפּסיקירט דורך דער נאַצישער געסטאַפּאָ זיין גימנאַזיע — און יצחק קאצענעלסאָן מיט זיין פרוי און דריי זין באַווייזן צו אַנטלויפן קיין קראַקע און דערנאָך, אין יאַנואַר 1940, אַנטריינען זיי אַלע קיין וואַרשע.

עס קומען אָן די פינצטערע טעג פון דער בלוטיקער נאַצישער מאַכט. די לאַנגע חדשים פון שטענדיקער גרויזאַמער ברוטאַליטעט, הונגער, מאַרד, וואָס האָבן גאָר קיין גלייכן נישט אין דער געשיכטע. טאָג נאָך טאָג ווערט די לאַנגע אַלץ ערגער. פאַר זיינע אויגן ווערט חרוב די טייערע יידישע וואַרשע, פון טאָג צו טאָג ווערט אַלץ קלענער און איינגעשרומפּענער די גרויסע יידישע קהילה. יעדער נייער טאָג איז מוראדיקער פונעם פּרערידיקן. די אויסראַט-מיטלען פון די

יצחק קאצענעלסאָן און „דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פּאָלק“

מ"ז, מ"ח, מ"ט, נ"א, קאָפּטל ל"א פון ירמיהו, א' ב' און ג' פון הושע. עס זיינען געפונען געוואָרן נאָך זייטלעך, וואָס צוליב זייער צושטאַנד האָט מען נישט געקאָנט באַשטימען וואוהין זיי געהערן. יצחק קאצענעלסאָנס לידער זיינען געזונגען געוואָרן אין וואָרשעווער געטאָ דורך קליין און גרויס. אָט איז אַ פּראָגענט פון „ביי

י. קאצענעלסאָן און זיין זון צבי אין וואָרשעווער געטאָ 1942

די טייכן פון בבל", וואָס איז שטאַרק פּאָפּולער געווען אין געטאָ: געיאָגטע, געפלאָגטע, די הערצער געבראַכן, מיר זיינען צו בבל'ס טייכן דערקראַכן. פאַרשעמטע, צעקלעמטע, טרערן פול ווי טייכן, צי האָט אונדזער אומגליק, צי האָט ער זיין גלייכן? געלאָזט אַ מאַמען, אָן עלנטע, אַ וויסטע — אַ מאַמעניו ציון, וואו ביסטו, וואו ביסטו?

דעם 22טן יולי 1942 האָט מען גענומען אַרויספירן טויזנטער יידן פון וואָרשע אין די טויט־לאַגערן. די יידן, וואָס האָבן געארבעט אין דייטשן שאַפּן, האָבן באַקומען ספּעציעלע אויסוויזונגען, וועלכע האָבן זיי דערווייל געראַטעוועט פון מאָרד. יצחק און זיין עלטערער

כאָוסקיי", „דער ייד האָט געלאַכט“; אַ ליד „אַרויס איז אַ ייד אויף דער גאַס“ — וואָס איז געזונגען געוואָרן אין געטאָ מיט דער מעלאָדיע פון קאָמפּאָזיטאָר גלאַטשטיין, אַ ליד וועגן טויט פון פּאָעט הערשעלע (דאָנלעוויטש), אַ סאַטיריש ליד וועגן נאַצישן פירער: „ווען דער טייוול איז גערעכט“, אַ תּנ"כישע דראַמע אונטערן נאָמען „איוב“ (אַרויסגעגעבן אין 150 קאָפּיעס דורך „דרור“ אין יוני 1941), אַ קינדער־פּאַרשטעלונג: „מיך ציט אין גאַס“, אַ תּנ"כישע דראַמע (אין יידיש): „ביי די טייכן פון בבל“; אַ פּאָעמע „זוכור“ (געווימעט דער קאָמוע פון „החלוץ“ אין וואָרשע); די לידער: „קינדער פון גאַס“, „לידער פון קעלט“, „לידער פון הונגער“; אַ ליד „לאַבאַן ויצחק“ (וועגן דעם אָנפירער פון קראַקעווער יידישע קאָמפּאָזיטילן לאַבאַן און יצחק צוקערמאַן, וועגן דעם זע אין קאָפּטל י"ג — „מיט חלוצים“); אַ העברייאיש ליד וועגן דער פּאַרטיידיקונג אין געטאָ וואָרשע אין יאָנואַר 1943; יידישע איבער־זעצונגען פון ביאַליקס „על השּחיטה“ און פּאַרשיידענע קאָפּטלעך „תּנ"ך, איבערגעזעצט פאַר דעם דראַמאַטישן קרייז פון „דרור“. פאַר דעם קרייז זעצט ער אויך איבער זיינע צוויי דראַמען „יעקב ועשיו“ און „אַמנון ותמר“...

נאָך דער באַפֿרייאונג פון וואָרשע האָבן פּריינט געפרוּווט אָפּ זוכן די מאַנוסקריפּטן, וועלכע זיינען, ווי מען האָט דערציילט, באַ גראַבן געוואָרן אין הויף אויף נאַוואַליפּקי, וואו ער האָט געוואוינט. — אַבער מען האָט דאָרט גאַרנישט געפונען. אַ צייט שפּעטער האָט מען אויפֿן אָרט וואו עס איז געשטאַנען דאָס הויז פון „החלוץ“, אויף דזשעלע 34, געפונען אַ קאַסטן, וואָס האָט דעם 22טן יולי 1942 באַגראָבן מרדכי טענענבוים (איינער פון די פירער פון די יידישע קאָמפּאָזיטילן גרופּעס). צווישן אַנדערע האָט מען דאָרט געפונען אַ פּעקל קאצענעלסאָנס מאַנוסקריפּטן: די דראַמע „ביי די טייכן פון בבל“ (יידיש, 151 זייטן), „פון ליכט און מענטשן“ (אַ קינדער־דראַמע, יידיש), „דער ייד האָט געלאַכט“ (פּאָעמע, יידיש, 22 סטראַפּן — ווייזט אויס, נישט געענדיקט), „דאָס ליד וועגן שלמה זשעליכאָוסקיי“ (פּאָעמע, יידיש), „וויי דיר“ (ליד אין 37 סטראַפּן), פיר „לידער פון קעלט“, אַ ליד אין צוויי טיילן „לידער פון הונגער“, „שפּוך תּמתך“ (יידיש, 14 סטראַפּן). איבערגעזעצטע קאָפּטלעך פון ישעיהו (מ"ב,

יִצְחָק קֶאָצֶנְעֶלְסָן און „דאָס ליד פֿונעם אויסגעהרגעטן ייִדישן פּאָלק“

אין פּאַרלאַג פֿון הקיבוץ המאוחד, אונטערן נאָמען „כתבים אחרונים“.

דער „פֿנקס ויטל“ (דער טאָגבוך פֿון הייטע) איז געשריבן אַ פאַר חדשים פאַר דעם „ליד פֿונעם אויסגעהרגעטן ייִדישן פּאָלק“, ס׳איז אַ מין פּאַרוואָרט צו אַט די קלאַג־לידער, ס׳איז דער „הינטער־גרונט“ פֿון די מאָדערנע קינות פֿונעם פּאַרפייניקטן ייִדישן פּאָלק אין פּוילן. דאָ, אינעם טאָגבוך, ברענגט אַרויס יצחק קאָצענעלסאָן אין פּאַרשיידענע ערטער זיין געמיט־צושטאַנד, וואָס דערגייט אַפט ביז צו משוגעת. ער הויבט אָן מאַכן פּאַרצייכענישן אינעם טאָגבוך און ער רייסט איבער, ער וויל מאַכן דאָ דעם „גרויסן חשבון“ פֿון דעם אַלעמען, וואָס איז פּאַרגעקומען, און ער פילט, אַז ער איז עס נישט בכוח צו טאָן, ווייל אַט וועט ער אַראָפּ פֿון זינען, ווי ער אַליין גיט אייניקע מאָל אָן. זיינע פּערזענלעכע ווייזן, זיין ווייטער און צער און זיין דערמאָנען זיך כסדר אָן זיין פּרוי און צוויי קינדער, וואָס זיינען אומגעבראַכט געוואָרן, מישן זיך כסדר מיט די גרויליקע איבערלעבענישן, מיט די מוראדיקסטע דערמאָנונגען פֿון דער ייִדישער וואַרשע. וואָר און ווייזע, טיפע פּאַרצווייפלונג און נקמה־רופן פילן אָן זיין פּאַרפייניקטע נשמה. עס זיינען דאָ בלעטער אינעם טאָגבוך, וואָס די גאנטישע מענטשלעכע פּאַנטאָזיע וואָלט נישט געקאָנט צוטראַכטן. דער טאָגבוך, וואָס איז געשריבן אין העברייאיש, דאַרף איבערגעזעצט ווערן אין ייִדיש, אין אַנדערע שפּראַכן, ער דאַרף וואָס־גיכער דערגיין צו די אַלע, וואָס ווילן און דאַרפן און מוזן וויסן וואָס ס׳איז פּאַרגעקומען אונטער דעם דייטשישן קנאַפל. — דאָס, וואָס מ׳וויל איצט פּאַרווישן, פּאַרגלעטן און פּאַרגעסן, כדי צו פּאַרעבען...

אַ טיף־צעווייטיקטער און צעבראַכענער, אַ צעפייניקטער און פּאַר־צווייפלטער באַווייזט זיך פאַר אונדז יצחק קאָצענעלסאָן באַזונדערס אין זיין העברייאישן טאָגבוך פֿונעם 24סטן אויגוסט 1943, ווען ער דערווייט זיך וועגן דער גרייס און צאָל פֿון די דערמאָדעטע יידן. און די עטלעכע בלעטלעך אינעם טאָגבוך זיינען אַ רוף, אַ ווייג־עשריי, אַן אל מלא רחמים, אַ קדיש גאָן פּאָלק. ער הויבט אָן די פּאַרצייכענישן מיטן רוף: „עמי!“ — פּאָלק מיינס, — ער רירט אַדורך אין זיינע געדאַנקען פּאַרשיידענע שילדערונגען פֿונעם אַמאָל־

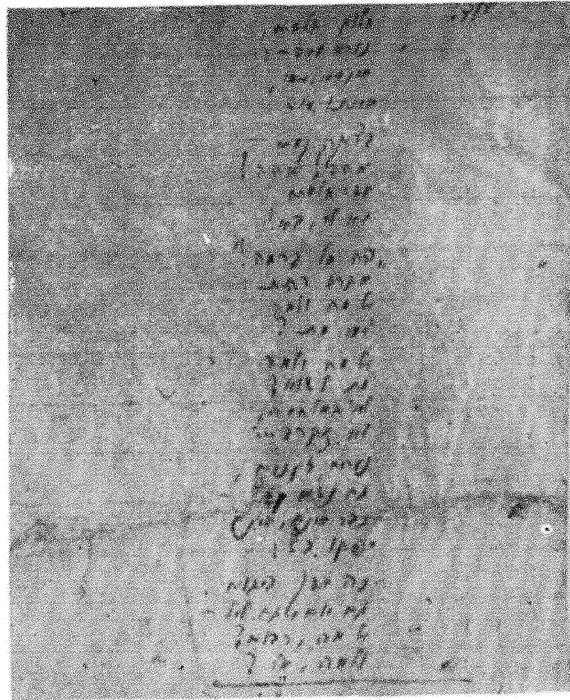
זון צבי האָבן געאַרבעט אין אַ שאַפּ אין „קליינעם געטאָ“, אויף גאַוואָליפיע. דעם 14טן אויגוסט האָט אַ ליטווישער אַפּטייל אונטער דער אָנפירונג פֿון דייטשע ס. ס., אַרויסגעפירט די פּרויען און קינדער, די קראַנקע און אַלטע — משפּחות פֿון ייִדישע אַרבעטער אין דייטשע שאַפּן, וועלכע האָבן געוואוינט אין „קליינעם געטאָ“ — אַ טייל פֿון זיי געהרגעט און די אַנדערע אָפּגעפירט אין טרעבלינקע. ווען יצחק און זיין זון צבי זיינען געקומען פֿון דער אַרבעט אַהיים, האָבן זיי זייער קליין צימערל געפֿונען פּוסט. צווישן די אַוועקגעפירטע זיינען געווען חנה, יצחקס פּרוי, דער עלף־יאָריקער בנימין (יאַמעלע) און דער פּערצן־יאָריקער בן־ציון.

מען קאָן זיך פּאַרשטעלן זיין פּיין, זיין ווייטיק!

דעם 13טן יאַנואַר 1943, ווען די דייטשן האָבן פּאַרגענומען די „אַקציע“ קעגן די לעצטע איבערגעבליבענע אין געטאָ, האָט זיך אָנגעהויבן דער באַוואָפנטער ווידערשטאַנד. יצחק קאָצענעלסאָן האָט זיך געפֿונען אין קאַמף־פֿונקט פֿון „דרור“, אונטער דער קאַמאַנדע פֿון יצחק צוקערמאַן („אַנטעק“), פֿון וואָנען עס פייערט אַרויס דער ערשטער שאָס און עס ווערט דערהרגעט דער ערשטער דייטש. קאַצענעלסאָן האָט זיך נישט געוואָלט באַהאַלטן אין אַנגעגרייטן בונקער אין הויף. צוליב דעם באַוואָפנטן ווידערשטאַנד, האָבן די דייטשן אָפּ־געלייגט די אַקציע ביז ערב פּסח 1943. אין דער צייט פֿון אויפ־שטאַנד אין וואַרשע ווער געטאָ האָט זיך יצחק קאָצענעלסאָן געפֿונען דאַרט. ער ווערט אַרויסגעפירט, מיט זיין זון צבי, אין אַ בונקער אין אַרישן טייל. אין מאַי 1943 פּאַרן זיי אַפּ מיט אַ דרום־אַמעריקאַנער פּאַס (פֿון האַנדוראַס), וואָס דער חלוּצישער אונטערגרונט האָט צו־געגרייט פאַר זיי — קיין פּראַנקרייך. זיין קומען אָן דעם 22טן מאַי אין קאָצענעלסאָן־לאַגער וויטעל, אין דרום־פּראַנקרייך.

איבער צען חדשים לעבט ער אין לאַגער. דאָ שרייבט ער אָן „דאָס ליד פֿונעם אויסגעהרגעטן ייִדישן פּאָלק“, די העברייאישע דראַמעס „חניבעל“ און „במבאה הראשית“ און שרייבט אויך אַן. זיין אויפשיטערנדיקן טאָגבוך („פֿנקס ויטל“ — אין העברייאיש). אַט די כתבים, אין ייִדיש און העברייאיש, זיינען אַרויסגעגעבן גע־וואָרן עטלעכע חדשים צוריק אין פּראַכט־אויסגאַבע אין ארץ־ישראל,

לעבעדיקן, פונעם אמאליגעוועזענעם יידישן לעבן פון די פוילישע יידישע מאסן. ער פארענדיקט זיינע נאטיצן מיט א ליד: „חלום חלמתי“, וואס מיר ברענגען דא די פאקסימיליע. אין יידיש מיינט עס (מיר זעצן איבער אין פראַזע): „א חלום האָט זיך מיר געחלומט,

פאקסימיליע פון י. קאצענעלסאָנס „חלום חלמתי“

זייער אַ שרעקלעכער: נישטאָ שוין מיין פאַלק, נישטאָ שוין מער! כּהאַב זיך אויפגעכאַפּט מיט אַ געשריי — וויי, וויי! וואָס ס'האַט זיך מיר געחלומט, איז געשען אַזוי. אַ, גאַט אין הימל! — האָב איך מיט אַ ציטער אויסגערופן, — פאַרוואָס איז מיין פאַלק אויסגעשטאַרבן? פאַרוואָס און פאַרווען איז עס געשטאַרבן אומזיסט? נישט אין קריג, נישט אין שטרייט... יונג און אַלט, פרוי און קינד — קיינער איז שוין נישטאָ! פאַרברעכט די הענט! אַזוי פאַרגיי איך אין מיין צער, טאַג און נאַכט — פאַרוואָס, האָר מיינער? און צו וואָס, מיין גאַט? —

אָנהויב אַקטאָבער 1943 הויבט אָן יצחק קאצענעלסאָן צו שרייבן זיין „ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאַלק“, און דאָס לעצטע, 15טע, ליד פאַרענדיקט ער דעם 18טן יאַנואַר 1944.

דעם 17טן אַפּריל 1944 ווערט דער וויטעללאַגער אַרומגערינגלט דורך ס. ס. און די 173 שוואַצזע יידן, און צוזאַמען מיט זיי יצחק קאצענעלסאָן און זיין זון, ווערן אָפּגעפירט אין קאָנצענטראַציע־לאַגער אין דראַנסי, און פון דאָרט, דעם 27טן אַפּריל — קיין פוילן. דאָ ווערן פאַרלאָרן די שפורן פון יצחק קאצענעלסאָן. צופעליק געראַטעוועטע דערציילן וועגן אַ גרופע פון 173 יידן, וועלכע איז געפירט געוואָרן פון פראַנקרייך קיין אַשווענטשים.

אַט אַזוי קומט אום דורך די דייטשישע אוממענטשן איינער פון די טאַלענטפולסטע, האַרציקסטע יידיש־העברייאישע דיכטער, וואָס האָט אין זיינע פריערדיקע און לעצטע ווערק אַרויסגעבראַכט דאָס פריידיקסטע און לסוף די גרויזאמע איבערלעבענישן און דעם אומקום פון דעם יידישן פאַלק אין פוילן.

זיין „ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאַלק“ איז אַ מאָנומענט פאַר די גרויליקע ליידן פונעם יידישן פאַלק און אַ דענקמאַל אויף זיין קאצענעלסאָנס, אומבאַקאַנטן „קבר“.

ס'איז אויך אַ דערמאָנונג און מאָנונג־דאַקומענט פאַר די ברוטאליטעטן און בעסטיאלישקייטן פונעם דייטשישן פאַלק, וואָס האָט אומגעבראַכט זעקס מיליאָן יידישע נפשות, און פאַר דעם פאַרברעכענישן שטילשחייגן פון דער גרויסער העלט.

ד. מ.

ניו־יאָרק, דעם 25טן מערץ 1948.

ווי יצחק קאצענעלסאָן האָט געשריבן זיינע קלאַג־לידער

דער לאַגער אינעם שטעטל וויטעל איז געווען אַרומגעצוימט מיט עטלעכע רייען שטעציק דראַט, און איז שטרענג באַוואַכט געווען פון דייטשישע לייט, באַוואַפנט פון קאָפּ ביז די פיס. אין אַט דעם לאַגער האָט זיך געפונען דאָס האַטעלכל „פּראַווידאַנס“, און אינעם צימער 107 אויפן ערשטן שטאַק האָט געוואוינט יצחק קאצענעלסאָן. זיין לעבן און זיין געמיט־צושטאַנד האָט ער איבערגעגעבן אין זיין העברייאישן טאַגבוך, וואָס ער האָט געפירט געהיימעהייט, ביי דער שטענדיקער מורא, אַז זיינע כתבים זאָלן נישט אַריינפאַלן אין די הענט פון די מערדער. מען איז געווען צערודערט און די נערוון אַנגעצויגן און צעשרויפט ביז דער לעצטער מדרגה. ווער ווייסט, אפשר האָט אַט די פסיכישע אויפגערייצטקייט און צעטרייסלונג מעגלעך געמאַכט דאָס אַלץ איבערצולעבן, כל זמן מען האָט נאָך געלעבט. אין אַ נאַרמאַלן צושטאַנד, וואָלט עס זיכער נישט געווען מעגלעך, מען וואָלט פונעם זינען אַראַפּ.

יצחק קאצענעלסאָן האָט זיך געריסן צום שרייבן, געוואַלט ברענגען צום אויסדרוק אַלץ וואָס ער האָט איבערגעלעבט פאַר די יאָרן, אָבער די שווערע שטימונג האָט אים אָפּגעהאַלטן. דערצו איז ער נישט געווען זיכער, צי דאָס וואָס ער וועט אַנשרייבן, וועט בלייבן אויפגעהיט. ער פלעג מיר אָפט זאָגן, אַז אַזוי ווי איך האָב דאָך מער שאַנסן, מיט מיין נישט־יידישן פאַס, צו פאַרבלייבן לעבן, זאָל איך פאַרצייכענען וואָס ער און זיינע פריינט אינעם לאַגער האָבן אַדורכגעמאַכט. האָב איך טאַקע געמאַכט נאָטיצן פון די געשיכטעס, וואָס עס האָבן מיר דערציילט אַלעקסאַנדער לייב לאַנדוי, אַ מיטגליד פון דער אונטערגרונט־באַוועגונג אין וואַרשעווער געטאָ, שטעפּאַ מינץ, אברהמעלע וויינגאַרט, בן־ציון האַמסקי א. א. איך פלעג צו־שטיין צו י. קאצענעלסאָנען, אַז ער זאָל זיך נעמען צו שרייבן. אָבער ער פלעג מיר אָפּענטערן: „ווי קאָן איך שרייבן, ווי קאָן איך זינגען, ווען מיין פרוי און קינדער זיינען נישטאַ...“ — די ווערטער, וואָס זיינען דערנאָך אַריין אינעם ערשטן ליד, אַנדערש אַרויס־געווייטיקט און אַרויסגעזאָגט...

... איך בין געבראַכט געוואָרן אין דעם לאַגער קיין וויטעל (דרום־פּראַנקרייך) אויגוסט 1943 פון דער טרויעריק־באַרימטער שווערער פּראַנצויזישער תּפּיסה אין פּרען. איך האָב דאָן געלעבט אויף פרעמדע פּראַנצויזישע פּאַפּירן. ווען איך בין געקומען אין לאַגער, האָב איך זיך אָנגעטראָפּן אויף גרויסע פּאַרטיעס קינדער, וואָס האָבן גערעדט פּויליש, אָבער זייערע שוואַרצע האָר און זייערע בלינדקע קלוגע אויגן האָבן עדות געזאָגט, אַז זיי זיינען יידישע קינדער. ווען איך בין צו זיי צוגעקומען און געפרעגט ביי זיי, פון וואָנעט זיי קומען, האָבן זיי זיך דערשראַקן, מורא געהאַט צו רעדן מיט מיר. אַזוי אָנגעשראַקן זיינען זיי געווען פון אַלעם איבער־געלעבטן און נישט געגלויבט קיין זייטיקן...

איך האָב זיך דערוואוסט, אַז עס זיינען אַהער אין לאַגער גע־בראַכט געוואָרן אַ 300 יידן, רעשטלעך פון מיליאָנען אין פּוילן, פון פאַרשיידענע שטעט, פון וואַרשע, לעמבערג, לאַדזש א. א., און אַז צווישן זיי געפינט זיך דער באַוואוסטער יידישער פּאַעט יצחק קאצע־נעלסאָן מיט זיין 18־יאָריקן זון צבי, וואָס זיינען פאַרבלייבן פון זייער גאַנצער משפּחה. די גרופּע יידן אין דעם וויטעל־לאַגער האָבן געהאַט פּאַספּאַרטן פון פאַרשיידענע דרום־אַמעריקאַנער לענדער, וואָס זיי האָבן דורך אומוועגן באַקומען פון אַ יידישער אַרגאַניזאַציע אין דער שווייץ. ווייניק אָבער פון די געבראַכטע, וואָס האָבן אַדורכגעמאַכט די גרויליקע יאָרן פון דער דייטשישער אַקופּאַציע אין פּוילן, האָבן געגלויבט, אַז די פּאַפּירן וועלן זיי אויסלייזן פון די דייטשישע מערדער. די דייטשן האָבן געהאַט זייער חשבון אויסצוטוישן אַט די אויסלענדער פאַר זייערע, דייטשישע, בירגער, וואָס זיינען פאַרהאַלטן געוואָרן אין די דרום־אַמעריקאַנער לענדער. דער אַפּוטרופּוס אויף אַט די אַלע מענטשלעכע לעבנס איז געווען דער שפּאַנישער קאַנסול, וואָס האָט באַדאַרפט אַט די אַלע פאַרמאַליטעטן אַדורכפירן. די פאַר־האַנדלונגען האָבן זיך געצויגן עטלעכע חדשים, און דער עולם איז געהאַנגען צווישן לעבן און טויט. מען קאָן זיך פאַרשטעלן דעם צושטאַנד פון די אַלע יידן, פון די פּרויען און קינדער.

און אזוי פלעג איך אָפֿט צו אים טענהן, אַז ער מוז שרייבן, ער מוז פֿאַרפֿיקסירן דאָס איבערגעלעבטע פֿון די ייִדישע מאַסן, וואָס זיינען אומגעקומען אין געטאָ, אין די לאַגערן. ער האָט זיך ענדלעך גענומען צו שרייבן די ייִדישע לידער, וואָס זיינען דערנאָך פֿאַראַייניקט געוואָרן מיטן נאָמען „דאָס ליד פֿונעם אויסגעהרגעטן ייִדישן פֿאָלק“.

ער האָט געשריבן אזוי ליד נאָך ליד, וואָס ער פלעג פֿאַר אונדז, זיינע נאָענטע פֿריינט, לאַנדוי, נתן עק, יחזקאל ראָט, א. א., פֿאַר לייצען אין זיין צימערל. מיר האָבן געהערט און גישט געקענט זיך איינהאַלטן נישט צו צעוויינען זיך דערביי. אויך איצט שטיקט מיר אין האַלדז, ווען איך פֿרוואו נאָר אַרויפֿברענגען אויפֿן געדאַנק יענע מאָמענטן...

די לידער האָט ער געשריבן אויף אַ זייער דינינקן פֿאַפֿיר, און באַהאַלטן זיי הינטערן לאַדן פֿון זיין פענצטער. ער האָט געמאַכט פֿון די לידער קאַפּיעס. און אזוי ווי ער האָט נישט געהאַט קיין האַפענונג צו פֿאַרבלייבן לעבן, האָט ער באַשלאָסן צו פֿאַרגראָבן די 15 לידער, פֿונקט ווי ער האָט פֿאַרגראָבן זיינע געשריבענע ווערק אין וואַרשעווער געטאָ.

איין מאָל אין אַ פֿרימאָרגן, פעברואַר 1944, ווען אינעם לאַגער האָבן זיך אַרומגעדרייט הייניק מענטשן, האָבן מיר אויפֿגעזוכט אַן אַלטן סאָסנע-בוים (ביי מיר האָט זיך אויפֿגעהיט אַ פֿאַטאָגראַפֿיע פֿון אַט דעם בוים), און אונטער אים האָבן מיר מיט אַ קיך-מעסער און מיט אַ לאַפֿעטקעלע פֿון קוילן אויסגעגראָבן אַ לאַך און דאָרטן פֿאַר-שטעקט די דריי פֿלעשלעך מיטן מאָנוסקריפֿט. איין קאַפּיע פֿון די לידער, צוזאַמען מיט אַנדערע העברייאישע מאָנוסקריפֿטן, האָב איך מיט אַ פֿראַנצויזישער פֿרוי, מאָרסעל פֿישאַן (אַ וועשערין), פֿונעם שטעטל אויסערן לאַגער אַרויסגעשיקט און זי האָט עס פֿאַרבאַהאַלטן ביי זיך אין קעלער.

דעם 16טן אַפּריל 1944 אין אַוונט האָט יצחק קאַצענעלסאָן פֿאַר אונדז געקאָפּט אַ פֿלענעךן שמועס וועגן ת. נ. ביאַליק, געלייענט זיינע

איבערזעצונגען פֿון ביאַליק, און קיינעם פֿון אונדז איז גאַרנישט איינגעפֿאַלן, אַז דאָס איז אונדזער לעצטע באַגעגעניש מיט אים. אויף מאָרגן, דעם 17טן, גאַנצפֿרי, האָט אַ גרויסע גרופּע באַוואַפֿנטע געסטפֿאַפֿלייט מיטן קאַפּיטאַן פֿון לאַגער לאַנדהויזער (ער לעבט איצט אַ גוטן טאָג אין דער אַמעריקאַנער זאַנע) אַרומגערינגלט דעם האָטעל, אַרויסגעשלעפט פֿון דאָרט די יידן און זיי אַוועקגעפֿירט און פֿאַרשלעפט אין דעם באַרימטן מאָרד-לאַגער דראַנסי, פֿון וואָנעט מען האָט זיי דערנאָך אַריבערגעשיקט קיין אַשווענטשים, אין אַ פֿאַרטיע פֿון אַ טויזנט יידן. לויט די ידיעות, וואָס איך האָב דערנאָך אויפֿ-געזאַמלט, איז די פֿאַרטיע געבראַכט געוואָרן דעם ערשטן מאַי 1944 און דעמזעלבן אַוונט און אויף מאָרגן האָט מען אַלעמען פֿאַרברענט אין די מאָרד-אויחונס. די דייטשן האָבן עס געטאַן אייליק, זיי האָבן שוין געפֿילט, אַז זייער סוף איז נאָענט, האָבן זיי זיך באַמיט צו פֿאַרענדיקן זייער מוראדיקע אַרבעט און וואָס-האַסטיקער אומברענגען די רעשטלעך יידן, וואָס זיינען נאָך פֿאַרבלייבן לעבן נאָך די אַלע פֿאַרפֿייניקונגען און אויסמאַרדונגען.

אין עטלעכע חדשים אַרום, דעם 12טן סעפטעמבער 1944, איז דער לאַגער אין וויטעל באַפֿרייט געוואָרן. דאָן האָב איך אויסגעגראָבן די פֿלעשלעך מיט די מאָנוסקריפֿטן פֿון „דאָס ליד פֿונעם אויסגע-הרגעטן ייִדישן פֿאָלק“. איך האָב אויך צוריקבאַקומען ביי דער פֿראַנצויזישער פֿרוי מאָרסעל פֿישאַן די מאַטעריאַלן, וואָס זי האָט באַהאַלטן ביי זיך. אזוי איז אויף מיין גורל אויסגעפֿאַלן צו זיין אַן עדות, ווי יצחק קאַצענעלסאָן האָט געלעבט און געשאַפֿן די לעצטע חדשים פֿון זיין לעבן, און ס'איז מיר באַשערט געווען די הייליקע שליחות צו פֿאַרהיטן זיינע שאַפֿונגען פֿאַר דער ייִדישער וועלט, וואָס דאַרף און מוז אַרויסווייזן מער פֿאַראַינטערעסירונג צו דער מורא-דיקער ייִדישער קאַטאַסטראַפֿע אין אייראָפּע.

מרים נאָוויטש

ניו־יאָרק, דעם 1טן אַפּריל 1948.

צ.ה.ג. 1937

צ.ה.ג. 1937

א. זינג!

„זינג! נעם דיין האַרף אין האַנט, הויל, אויסגעהוילט און גרינג,
אויף זיינע סטרונעס דין וואַרף דיינע פינגער שווער,
ווי הערצער, ווי צעווייטיקטע, דאָס ליד דאָס לעצטע זינג,
זינג פון די לעצטע יידן אויף אייראָפּעס ערד.“

— ווי קען איך זינגען? ווי קען איך עפענען מיין מויל,
אַז איך בין געבליבן איינער נאָר אליין —
מיין ווייב און מיינע עופּהלעך די צוויי — אַ גרויל!
מיך גרוילט אַ גרויל... מע וויינט! איך הער ווייט אַ געוויין —

„זינג, זינג! הייב אויף צעווייטיקט און געבראַכן הויך דיין שטים,
זוך! זוך אים אויף דאָרט אויבן, אויב ער איז נאָך דאָ —
און זינג אים... זינג דאָס לעצטע ליד פון לעצטן יידן אים,
געלעבט, געשטאַרבן, נישט באַגראָבן און נישטאַ...“

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ס א ן

— ווי קען איך זינגען? ווי קען איך אויפהויבן מיין קאָפּ?
מיין ווייב אַוועקגעפירט, און מיין בנציונקען און יאַמעלען — אַ קינד —
איך האָב זיי ניט ביי מיר דאָ, און זיי לאָזן מיך ניט אָפּ!
אַ שאַטנס פינצטערע פון מיינע ליכטיקסטע, אַ שאַטנס קאַלט און בלינד!

„זינג, זינג לעצטן מאָל נאָך דאָ אויף דר'ערד, פאַרוואַרף
דיין קאָפּ אַהינטער, פאַרגלייז די אויגן אין אים שווער
און זינג אַ לעצטן מאָל אים, שפּיל אויס אים אויף דיין האַרף:
ניטאָ שוין מער קיין יידן! אויסגעהרגעט און ניטאָ זיי מער!“

— ווי קען איך זינגען? ווי קען די אויגן איך פאַרגלייזט
אין קאָפּ אין מיינעם הויבן? אַ טרער פאַרגליווערט האָט
פאַרקליבן זיך אין אויג מיר... זי רייסט זיך, רייסט
פון אויג אַרויס זיך — און זי קען ניט פאַלז... גאַט, מיין גאַט!

„זינג, זינג, הויב אויף צו הימלען הויך און בלינד דיין בליק,
ווי ס'וואַלט געווען אַ גאַט דאָרט אין די הימלען... ווינק אים, ווינק —
ווי ס'וואַלט געשיינט, געלויכטן אונדז נאָך דאָרטן גרויס אַ גליק!
זיץ אויף די חורבות פון דעם אויסגעהרגעטן פון פאַלק און זינג!“

ד א ט ל י ד פ ו נ ע ס א ו י ס ג ע ה ר ג ע ט ן י י ד י ש ן פ א ל ק

— ווי קען איך זינגען — אַז ס'איז די וועלט מיר וויסט?
ווי קען איך שפילן מיט פאַרבראַכענע מיט הענט?
וואו זענען מיינע טויטע? איך זוך די טויטע מיינע, גאַט, אין יעדן מיסט,
אין יעדן בערגל אַש: — אַ, זאַגט מיר וואו איר זענט?

שרייט אַרויס פון יעדן זאַמד, פון אונטער יעדן שטיין,
פון אַלע שטויבן שרייט, פון אַלע פלאַמען, פון יעדן רויך —
ס'איז אייער בלוט און זאַפט, עס איז דער מאַרץ פון אייער ביין,
ס'איז אייער לייב און לעבן! שרייט אַרויס, שרייט הויך!

שרייט אַרויס פון חיות־אינגעווייד אין וואַלד, פון פיש אין טייך —
זיי האָבן אייך געגעסן. שרייט פון קאַלכאווונס, שרייט קליין און גרויס,
איך וויל אַ גוואַלד, אַ ווייגעשריי, אַ קול, איך וויל אַ קול פון אייך,
שריי, אויסגעהרגעט יידיש פּאַלק, שריי, שריי אַרויס!

ניט שריי צום הימל, ער הערט דיך ווי די ערד, דער הויפן מיסט,
שריי ניט צו דער זון, ניט רייד צום לאַמפּ... אַך, ווען איך קען
פאַרלעשן זי, ווי מען פאַרלעשט אַ לאַמפּ אין רוצחים־הייל דאָ וויסט!
מיין פּאַלק, האַסט מער געלויכטן! ביסט ליכטיקער געווען!

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ס א ן

א ווייז זיך מיר, מיין פאלק, באווייז זיך, שטרעק די הענט
ארויס פון גריבער טיף און מיילן-לאנג און אָנגעפראָפט געדיכט,
שיכט אונטער שיכט, מיט קאלך באַגאַסן און פאַרברענט,
אָרויף! אָרויף! שטייגט פון דער אונטערשטער, דער טיפסטער שיכט!

קומט אַלע פון טרעבלינקי, פון סאָוויבאַר, פון אַשווענטשים,
פון בעלזשיץ קומט, קומט פון פאַנאַרי און פון נאָך, פון נאָך, פון נאָך!
מיט אויגן אויפגעריסן, פאַרגליווערט אַ געשריי, אַ גוואַלד און אַ אַ שטים,
פון זומפן קומט, פון בלאַטעס איינגעזונקען טיף, פון פוילן מאַך —

קומט, געטריקנטע, צעמאַלענע, צעריבענע, קומט, שטעלט זיך אויס,
אינ אַ קאַראָהאַד, אַ ראַד אַ גרויסן אַרום מיר, איין גרויסע רייף —
זיידעס, באַבעס, מאַמעס מיט די קינדערלעך אין שוים —
קומט, ביינער יידישע פון פראַשקעס, פון שטיקלעך זייף.

ווייזט מיר, באַווייזט זיך אַלע מיר, קומט אַלע, קומט,
איך וויל אייך אַלע זען, איך וויל אייך אַנקוקן, איך וויל
אויף מיין פאלק, מיין אויסגעהרגעטן, אַ קוק טאָן שטום, פאַרשטומט —
און איך וועל זינגען... יאָ... אַהער די האַרף — איך שפיל!

3⁵.10.1943

ב. איך שפיל

איך שפיל. איך האָב געזעצט זיך נידעריק אויף דר'ערד
און האָב געשפילט און אומעטיק געזונגען: אַ, מיין פּאַלק!
מיליאָנען יידן זענען אַרום מיר געשטאַנען און געהערט,
מיליאָנען אויסגעהרגעטע זענ' געשטאַנען, זיך צוגעהערט — אַ גרויס געפּאַלג!

אַ גרויס געפּאַלג, אַ מחנה גרויס, אַך גרויס! יחזקאל טאַל
מיט ביינער פול וואָלט אין אַ ווינקל דאָ באַהאַלטן זיך געקענט —
און ער אַליין, יחזקאל, ער וואָלט ניט האַפּערדיק אַזוי, ניט גלויביק ווי אַמאַל
צו אויסגעהרגעטע גערעדט, ער וואָלט ווי איך פּאַרבראַכן מיט די הענט.

ווי איך, ווי איך פּאַרוואָרפן אומבאַהאַלפן שווער דעם קאַפּ,
און אַנגעקוקט פּאַרשטערט דעם הימל-גרוי און ווייט און וויסט אַרום,
און ווידער שווער אַראַפּגעלאָזן אים, אַראַפּ, אַראַפּ, אַראַפּ,
אַ שטיין פּאַרשטיינערט צו דער ערד געבויגן טיף און שטום.

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ס א ן

יחזקאל! ייד, דו ייד אין בבל-טאָל, דו האָסט געזען
די אויסגעטריקנטע די ביינער פון דיין פּאָלק, און האָסט —
פּאַרלאָרן זיך, יחזקאל... און אַ צעמישטער ווי אַ מאַנעקען
פון אייבערשטן פון דיינעם אין טאָל אין יענעם פירן זיך געלאָזט.

און געלאָזט זיך פרעגן: התחיינה? זאָג, צי וועלן נאָך
אויפלעבן די ביינער, אַ? דו ווייסט ניט יאָ צי ניין —
טאָ וואָס זאָל איך, אַ, וואָס זאָל איך שוין זאָגן? וויי, אַ בראַך!
עס איז פון אויסגעהרגעטן פון פּאָלק פון מיינעם ניט געבליבן קיין געביין!

ניטאָ אויף וואָס אַ לייב אַרויפצוזעצן און אויף וואָס אַ הויט
אַרויפצוציען און אין וואָס אַריינבלאָזן אַ גייסט —
זע, זע, אַ פּאָלק אַן אויסגעהרגעטער דאָ גאַנץ, אַ פּאָלק געטויט
קוקט אַן אונדז שטאַר, קוקט אַן מיט אויגן אונדז פאַרגלייזט.

זע, זע — מיליאָנען קעפּ און הענט צו אונדז געוואַנדן — צייל!
און פּנימער און ליפּן זע — איז אַ געבעט אויף זיי פאַרשטאַרט צי אַ געשריי?
גיי צו און ריר זיי אַז... ניטאָ וואָס אַנצורירן — הייל!
כּיִהָאָב אויסגעטראַכט אַ ייִדיש פּאָלק! כּיִהָאָב אויסגעטראַכט דאָך זיי!

ד א ס ל י ד פ ו נ ע ס א ו י ס ג ע ה ר ג ע ט ן י י ד י ש ן פ א ל ק

ניטא זיי! און זיי וועלן דא אויף דר'ערד שוין מער ניט זיין!
איך האָב זיי אויסגעטראַכט, יאָ, אזוי זיך איך און איך טראַכט זיי אויס —
נאָר אמת זענען זייערע עינويים וואָס דו זעסט, די פּיין, די פּיין
פון זייער אויסגעהרגעט ווערן איז דאָך וואָר און גרויס...

זע, זיי שטייען אַלע אַרום מיר און ווייט און לאַנג,
און אַלע זיי — אַ שוידער גייט אַדורך מיר, דורך מיין לייב —
זיי קוקן מיט בן־ציונקעס, מיט יאָמעקס אויגן באַנג,
זיי קוקן אַלע מיט די אומעטיקע אויגן פון מיין ווייב.

מיט מיין ברודער בערלס גרויסע, בלאַע אויגן — יאָ!
ווי קומט צו זיי זיין בליק? אַט איז ער! ער אַליין!
ער זוכט די קינדער זיינע און ער ווייסט ניט אַז זיי זענען דאָ,
צווישן די מיליאָנען דאָ... איך זאָג עס אים ניט, ניין...

מיין חנה'ן האָט מען צוגענומען, אינאיינעם מיט אונדזערע צוויי זין!
מיין חנה ווייסט, מיט איר צוזאַמען האָט מען זיי פאַרשלעפט —
זי ווייסט נאָר ניט וואו צבי איז? זי ווייסט פון מיר ניט וואו איך בין,
זי ווייסט ניט פון מיין אומגליק, זי ווייסט ניט אַז איך לעב...

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ס א

זי הויבט צו מיר די אויגן אירע, ווי ס'הויבט די אויגן שטום
צו מיר דאָס פּאַלק דאָס גאַנצע, און ווי זי וואָלט מיך ניט געזען —
קום, שווייגנדיקע און אַזוי פּיל זאָגנדיקע, קום, חנה, קום.
קוק איין זיך, הער זיך צו צום קול צו מיינעם און דערקען!

הער, בנציקל מיין יונגינקער, מיין גאון, דו פאַרשטייסט
אַן איכה-ליד אַ לעצטס פון לעצטן, לעצטן ייד —
און דו, מיין יאַמעלע, מיין ליכטיקער, מיין טרייסט,
וואו איז דיין שמיכל, יאַם? אַ, שמיכל, שמיכל ניט...

איך שרעק פאַר אים זיך, יאַמעלע, אַזוי ווי מען באַדאַרף
פאַר מיינס אַ שמיכל שרעקן זיך... הער צו זיך צום געזאַנג —
איך האָב מיין האַנט ווי אַ האַרץ געוואָרפן אויף מיין האַרץ,
און זאַל אונדז וויי טאַן מערער נאָך!... אי וויי, אי באַנג!...

יחזקאלן, אים, ניין, ירמיהון... אים אויך, איך דאַרף אים ניט!
איך האָב גערופן זיי: אַ העלפט מיר, העלפט אַרויס!
נאָר כּוועל אויף זיי ניט וואַרטן מיט מיין לעצטן ליד —
זיי מיט נביאות און איך אין ווייטיקן אין מיינע גרויס.

15.10.1943

ג. א, וויטיקן איר מיינען

וויטיקן! א, וויטיקן איר מיינע... וואויל, יידן איך, א וואויל איך, וואויל!
וואויל איך עלנטע, איך איבערבלייבעכצן אויף יענע זייטן ים,
וואס איר וויסט עס ביט, אך, ווען עס עפענען מיינע וויטיקן א מויל
זיי וואלטן איך דאס לעבן אייערס, איך די וועלט פארפינצטערט און פאר'סמ'ט.

וויטיקן, איר וואקסט דאך אזוי גרויס אין מיר, איר וואקסט און שטייגט —
וואס עקבערט איר? צי רייסט איר עס אין מיר אריין זיך, צי רייסט איר זיך ארויס?
ביט רייסט ארויס זיך, וויטיקן! וואקסט, וואקסט אין מיר און שווייגט,
שווייגט, ווייל איר טוט מיר ווי אזוי, א, וויטיקן איר מיינע, ווייל איר זענט גרויס!

ווייל איר גראבט אין מיר און עקבערט אין מיר בלינד מיט אויגן צו
און מיט מילער אפן ווי ווערים אין א קבר טיף... א וויטיקן, א שמארץ!
טא שווייגט אין מיר, מיט מיינע אלע די געהרגעטע, ליגט, ליגט אין אייער רוי!
ליגט, וויטיקן, אין מיר, ווי ווערים אינעם כריין, אין אויפגעגעסענעם אין הארץ.

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ס א

אני הגבר, איך בין דער מאן, וואָס האָט זיך צוגעקוקט, וואָס האָט געזען
ווי מען האָט די קינדער מיינע, מיינע פרויען, מיינע יונגע און מיינע אַלטע לייט
אין וועגענער געוואָרפן, ווי שטיינער זיי אַריינגעשליידערט דאָרט, ווי שפען,
און געשלאָגן זיי גאָר אָן רחמנות און גערעדט צו זיי פאַרשייט.

איך האָב פון פענצטער שויב אַרויסגעקוקט, געזען די ש ל ע ג ע ר — גאָט!
איך האָב באַטראַכט די שלעגער און די געשלאָגענע באַטראַכט —
און האָב פאַרבאָרען מיט די הענט פאַר שאַנד... אַ, שאַנד און שפּאַט,
מען האָט די יידן, אַך, מיט יידן — מיינע יידן אומגעבראַכט!

משומדים און ערב־משומדים מיט די שטיינער גלאַנציק אויף די פיס,
און אין די היטלען מיטן מגן־דוד ווי אַ האַקנקרייך זיי אויף די קעפּ,
און מיט אַ שפּראַך אַ פרעמדע און פאַרגרייזט אין מויל און גראַב און מיאוס.
האָבן זיי פון וואוינונגען געשלעפט אונדז, געשליידערט פון די טרעפּ.

זיי האָבן טירן אויפגעריסן און אַריינגעריסן זיך מיט גוואַלד, מיט גוואַלד
אין הייזער יידישע, פאַרמאַכטע, מיט העלצער, אויפגעהויבן אין די הענט —
אויפגעזוכט אונדז און געשלאָגן און צו די וועגענער געטריבן יונג און אַלט,
אין גאַס אַריין! געשפיגן גאָט אין פנים, דאָס ליכט פון טאָג געשענדט.

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאלק

זיי האָבן אונדז אַרויסגעשלעפט פון אונטער בעט, פון שאַנק אונדז און געפלוכט:
„דער וואָגן וואָרט! צו אַלדי שוואַרצע יאָר, צום אומשלאַק אייך, צום טויט!“
זיי האָבן אַלע אונדז פון שטוב אַרויסגעשלעפט און אַלץ נאָך דאָרט אַרומגעזוכט —
דאָס לעצטע קלייד פון שאַנק, דאָס לעצטע ביסל קאַשע, דעם לעצטן פענעץ ברויט.

און אויפן גאַס — מען קען משוגע ווערן! אויפן גאַס — קוק צו זיך און ווער דול!
די גאַס איז אויסגעשטאַרבן און אין איין גרויס געפילדער, איין געשריי —
די גאַס — ווייט, ווייט אַרויף און ווייט אַראָפּ איז ליידיק און — די גאַס איז פול,
וועגענער מיט יידן! קוק אויף די וועגענער — אויף וועגענער איז אַך און וויי, איז אַ געשריי...

וועגענער מיט יידן! מען פאַרברעכט די הענט, מען רייסט פון זיך די האָר —
און מאַנכע שווייגן — די שווייגנדיקע, אַך! זיי שרייען העכער נאָך!
זיי קוקן צו זיך... ס'בלויזע קוקן זייערס... איז'ס אַ חלום שלעכט? צי איז עס וואָר?
און באַשטיוולטע, באַהיטלטע פּאַליציע יידישע אַרום די וועגן — וויי, אַ בראַך!

דער דייטש שטייט אין אַ זייט און ווי ער וואַלט קוים קוים צו זיך געלאַכט —
דער דייטש שטייט פון דער ווייטנס, דער דייטש — ער מישט זיך נישט אַריין,
וויי מיר, וויי מיר, דער דייטש! ער האָט מיט יידן — מיינע יידן אומגעבראַכט!
קוק אַן די וועגענער! קוק אַן די שאַנד, קוק אַן, קוק אַן די פיין!

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ס א 1

איך האָב געזען די וועגענער די פולע אין מיין פענצטער... כ'האָב געהערט די ווייגעשרייען בין צום הימל און די קרעכצן שטיל און שטומערהייט — אַ וועגענער פון פיין באלאָדן לעבעדיק און צו דעם טויט געפירט! די פערד זיי זען' געגאַנגען, און די רעדער אויך, זיי האָבן זיך געדרייט...

אַ נאַרישע איר פערד, וואָס לאַזט איר הענגען טרויעריק די קעפּ? וואָס דרייט איר אומעטיק זיך רעדער? צי ווייסט איר וואו אַהין איר פאַרט און וואו אַהין איר פירט אַוועק זיי? וואו אַהין איר שלעפט די איידעלע, די טעכטער פון מיין פאַלק, מיינע די געראַטענע די זין?

אַך ווען איר ווייסט — איר וואָלט צעהירושעט ווילד זיך, זיך געשטעלט אויף די הינטערשטע די פיס און די פיס די פאַדערשטע ווי הענט ווי מענטשלעכע פאַרבראַכן אין פאַרצווייפלונג פאַר דער גאַנצער וועלט, און די רעדער, רונדיקע — זיי וואָלטן דרייען זיך ניט מער געקענט...

זיי ווייסן ניט און פאַרן, זיי פאַרקירעווען פון נאַוואַליפּקי, זעט אויף זאַמענהאַף, דער וועג צום אומשלאַק אַפּגעצוימט, דאַרט וואַרט אַ צוג, וואַגאַנען וואַרטן, ליידיקע, זיי פירן אַלע אונדז אַוועק, העט, העט — און קומען מאַרגן ליידיקע אַן ווידער... אַ שרעק אין מיר פאַרשטאַרט!

22.10.1943

ד. זיי זענען דאָ שוין די וואַגאַנען ווידער!

S שרעק, אַ מורא אימהדיק, אַ פחד גרויס באַפאַלט מיד, נעמט אַרום מיד פעסט — זיי זענען דאָ שוין, די וואַגאַנען ווידער! נעכטן ערשט, פאַרנאַכט — אַוועק — און היינט — זיי זענען דאָ שוין ווידער, זיי שטייען אויפן אומשלאַק שוין... דו זעסט, די אַפענע די מיילער? זיי האָבן אויפגעעפנט זיי אַ שרעק!

זיי ווילן נאָך! זיי ווילן ווידער שוין, זיי ווערן גאָר נישט זאָט, זיי שטייען שוין און וואַרטן — יידן! ווען ברענגט מען זיי אַהער? הונגעריקע — ווי זיי וואַלטן נאָך קיין ייד אין מויל אין זייערן געהאַט... געהאַט! און אַז געהאַט איז וואָס? זיי ווילן מערער נאָך, זיי ווילן מער!

זיי ווילן נאָך, זיי שטייען שוין און וואַרטן ווי געגרייט אַ טיש, און גרייט צום עסן — יידן! אַהער זיי, וויפל ס'וועט אַריין! יידן! ס'אלטע פאַלק מיט קינדער יונגינקע, יונג אַזוי און פריש, יונגע טרויבן פון אַן אַלטן צווייג, און יידן אַלט ווי אַלטער, שטאַרקער וויין.

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ס א 1

מיר ווילן נאך, נאך יידן... וואגאנען ווי גולנים קאלט און הארט,
זיי שרייען: נאך! און מער נאך! זיי ווייסן ניט פון קיין גענוג,
זיי שטייען שוין און ווארטן אויפן אומשלאק... מען ווארט אויף אונדז, מען ווארט,
וואגאנען תמעוואטע, ברייט געעפנטע א סך, א גאנצער צוג.

זיי זענען פול געווען דא ערשט, געשטיקט פון יידן זיך דערשטיקט,
יידן טויטע זען געשטאנען נעכטן צווישן לעבעדיקע דא געפלעפט —
טויטע זען געשטאנען און פאלן ניט געקענט אין דעם געדריק,
נאך ס'איז געווען ניט קאנטיק ווער פון זיי איז טויט און ווער עס לעבט.

ביים טויטן יידן האט זיך לעבעדיק געשאקלט הין און הער דער קאפ,
און פון דעם לעבעדיקן האט געגאסן זיך דער טויטער שווייס;
א יידיש קינד בעט ביי זיין טויטער מאמען: וואסער! גיב וואסער מיר א טראפ!
ער שלאגט איר מיט די הענטעלעך אין פנים: לאז! עס איז מיר הייס!

און נאך א קינד, א קליינינקס אויף זיין טויטן פאטערס הענט —
יא, קינדער, כאטש פארחלשטע, פארשמאכטע — קינדער האלטן אויס!
דער טאטע זיינער, כאטש א גרויסער — האט ניט אויסהאלטן געקענט —
ס'קינד ווייסט ניט, ס'בעט זיך אלץ נאך: קום! קום, טאטע! קום ארויס!

ד א ט ל י ד פ ו נ ע ס א ו י ס ג ע ה ר ג ע ט ן י י ד י ש ן פ א ל ק

און ווייט דארט אין וואָגאַן, אין יענער זייט דארט, אין יענעם עק וואָגאַן
איז עפעס פאָרגעקומען, האָט וואָס פאַסירט און קיינער ווייס ניט וואָס?
דער עולם אָבער שמייכלט, דער עולם אָבער שטויסט זיך אָן,
ס'איז עמעצער אַרויסגעשפרונגען דארט... הערט, הערט אַ שאַס!

ס'איז ווער אַרויסגעשפרונגען... און יידן שמייכלען, מען גיט פאַרשטומט אַ לאַך,
אַ יידן טייערע, אַ יידן הייליקע איר מיינע וואָס איר זייט!
וואָס פרייט איר זיך? הערט דער אוקראַינער — ער שיסט אַראָפּ פון דאָך,
איז וואָס? אַבי ס'איז ווער אַרויס! אַבי עס האָט זיך עמעצער באַפרייט.

און אַז אַ קויל איז וואָס? עס ווינטשן אַלע זיך דאָ אין וואָגאַן אַ קויל —
זי מיינט דאָך קיינעם ניט! בעסער שוין זי טרעפט אונדז פריי אין פעלד,
איידער... וואו? וואו פירט מען אונדז? ווער זאָגט עס וידוי מיטן פולן מויל?
זאָגט נאָך! זאָגט אַלע נאָך — און ס'וואַרפט פון היץ אייך אַלעמען אין קעלט.

ליידיקע וואָגאַנען! איר זענט ערשט פול געווען, איצט זענט איר ווידער לער,
וואו האָט איר זיי אַהינגעטאַן, די יידן? וואָס איז מיט זיי געשען?
צענטוויזנט אָפגעציילטע און פאַרחתמעט — ווי קומט איר ווידער דאָ אַהער?
אַ זאָגט, וואָגאַנען, מיר, וואָגאַנען ליידיקע, זאָגט, וואו זענט איר געווען?

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ס א 1

איר קומט פון יענער וועלט, איך ווייס, זי מוז ניט זיין גאר ווייט,
ר'זענט נעכטן ערשט אוועק פון דאנען אָנגעלאָדענע און היינט — איר זענט שוין דאָ!
וואָס איילט איר זיך אַזוי, וואָגאַנען? וואָס האָט איר ניט אַזוי קיין צייט?
איר וועט ווי איך גיך אַלט ווערן, ווי איך צעבראַכן, אַלט און גראָ.

פון צוקוקן אליין, פון צווען אַלץ, פון צוהערן דאָס אַלץ — געוואַלד!
ווי האָלט איר'ס אויס, און כאַטש איר זענט פון אייזן און פון האַלץ!
אַ, אייזן! ביסט אין דר'ערד געלעגן טיף, אַ אייזן, אייזן קאַלט,
אַ האַלץ, דו ביסט אַ בוים געוואַקסן אויף דער ערד, אי הויך, אי שטאַלץ!

און איצט? איר זענט וואָגאַנען, לאַסט־וואָגאַנען איצט, איר קוקט זיך צו,
איר שטומע עדות פון אַ לאַסט אַזאָ און פון אַזאָ אַ פּיין און פון אַזאָ אַ נויט!
איר האָט זיך שטומע און פאַרמאַכטע צוגעקוקט, אַ, זאָגט וואָגאַנען, וואו
איר פירט, איר האָט דאָס פאַלק, דאָס יידישע, אַרויסגעפירט צום טויט?

איר זענט ניט שולדיק, מען לאַדנט אָן אייך דאָ און מען זאָגט אייך: פאַרט!
מען שיקט אייך אָפּ מיט פולן, מען טרייבט מיט לידיקן אייך צוריק אַהער —
וואָגאַנען איר, איר קומט פון יענער וועלט, אַ, זאָגט מיר, זאָגט אַ וואָרט,
גיט רעדער זיך אַ דריי, דערציילט, און איך, איך לאָז די טרער...

26.10.1943

ה. די זיצונג אין דער קהלה וועגן צען...

דערציילט, דערציילט וואָגאַנען, איר זענט געווען די איינציקע אויף דער לווייה, איר — אַ, טויט־קאַסטנס איר, איר האָט זיי לעבעדיקערהייט געפירט אין לעצטן וועג, איר, טויטע איר, איר האָט געפירט די לעבעדיקע צו דער קבורה, ר'האַט געפירט אין לעצטן וועג זיי... און עס ענטפערן די טויטן־קאַסטנס אָפּ: ניט פרעג...

דערציילט, דערציילט, כאַטש איך ווייס מער פון אייך, איך ווייס פון אָנהייב אָן, איך האָב געזען דאָך די מודעה, דער קהלה־ראַט אַליין, ער האָט די שטראַף אונטער איר געשריבן... יאָ, מען האָט עס אים געהייסן און ער האָט'ס געטאָן — זעקס טויזנט אין אַ טאָג! איך ווייס דעם אָנהייב... איר, איר ווייסט דעם סוף.

דערציילט, איך ווייס דעם אָנהייב נאָר... דער אָנהייב איז ניט אַלץ, איך וויל איר זאָלט דערציילן מיר דעם סוף, דערציילט... צי שטערט איך מיין געוויין? דערציילט דעם סוף מיר, איר דערציילט און איך וועל הערן און וועל וויינען שטיל, דערציילט, איך בין אַ פעלז געשלאָגן און ס'גייסט פון מיר זיך, ס'קאַפעט פון אַ שטיין.

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ס א ן

דערציילט, דערציילט! אַ ניט וועל איך דערציילן... יא, איך אליין דערצייל
און איך, איך וויין אליין... באַוויינט, אַ אויגן מיינע, וואָס איר האָט געזען,
אַ טרומנעס, טרומנעס שטום, ס'איז דאָ וואָס צו דערציילן אין דעם לעצטן טייל,
צי ווייטט איר ווי פון יידן, זעקס טויזנט אין אַ טאָג ז'געוואָרן צען?

איר האָט דאָך אייערנעכטן זעקס אַוועקגעפירט! זעקס טויזנט יידן נאָר,
געפירט, אַוועקגעפירט צום טויט זיי, אַלע זיי, וואָס עפעס נעכטן מער?
צענטוויזנט! גאַנצע צען! עס זאָל פון זיי ניט פעלן חס ושלום ניט קיין האָר!
און באַלד אויפמאַרגן, נאָך די ערשטע זעקס, אַ שפּרונג אַזאַ — הערט, הערט!

מען האָט אַריינגעריסן זיך ווי חיות ווילד אין קהלה־הויז, צום „עלטסטן ייד“,
צו טשערניאַקאָוו, צום פרעזעס פון דער קהלה, און געזאָגט צו אים אַזוי:
מיר ווילן ניט קיין זעקס! זעקס טויזנט יידן ווילן מיר שוין ניט,
מיר ווילן צען! צען! צען! אַזוי האָט מען געזאָגט אים: קורץ און שאַרף און רוי.

און היינט נאָך זאָל אַרויסגעהאַנגען ווערן צו די יידן אַלע אַן אַפּיש:
צען טויזנט אייך, מאָרגן נעמט מען צען שוין א י י ע ר ע! — און מען איז אַוועק,
דער פרעזעס פאַלט אַ בלאַסער אין זיין טיפּן שטול, ביים גרינעם טיש...
דו שרייבסט? וועסט אונטערשרייבן צען? מיט וויפל זענען מערער צען פון זעקס?

ד א ס ל י ד פ ו נ ע ס א ו י ס ג ע ה ר ג ע ט ן י י ד י ש ן פ א ל ק

טשערניאָקאָוו? אינזשענער טשערניאָקאָוו? אַדאַמיע? הער, דו הערסט?
און צען? ס'איז טאַקע מער... יאָ... הער נאָר, הער אַדאַמיע... וואָס?! וואָס פאַלט דיר איין? דו מיינסט
עס איז אויף אַן אמת? האָ? דיין סעקרעטאַרקע איז'ס... זי ווייס ניט וואָס דו קלערסט,
וואָס שיקסטו זי אַרויס, אַדאַמיע? אַך דו וויינסט, דו וויינסט, דו וויינסט...

וואָס וויינסטו? אַ, דו ביסט נאָך אַלעמען אַ וואוילער מענטש... נאָר צווישן אונדז גערעדט
אַ קנאַפער ייד... עס גייט דיר דען אין צען? אויף זעקס, האָ, גייסטו איין?
ביסט עפעס בייז — אויף וועמען, זאָג? אַהאַ, אויף זיך... דאָס קלאַפסטו זיך על-חטא,
סמ'סט זיך... עך, מאַך'ס גיכער, גיך... באַלד קומט דער גאַנצער קהלה-ראַט אַריין!

דו ביסט אַ קנאַפער ייד, אַדאַמיע, דו סמ'סט זיך גאָר, דו הרגעסט זיך אַליין?
אַ יידן הרגעט מען... אַך, אויף געהרגעט ווערן פאַדערט זיך אַ גרעסערע אַ קראַפט...
נאָר גאַרניט... גאַרניט... טרינקסט? דו וואַשסט, אַדאַמיע, זיך, דו וואַשסט זיך ריין?
דיין לעבן, יאָ, דיין לעבן — ערב שמד... דיין שטאַרבן האָט אַ גרעסערן אַ האַפט.

וואָס קומט אַרויס? דו ניט, דו טאַקע — ניט, נאָר ער, דער קהלה-ראַט, דער ראַט —
ער וועט דאָך איינגיין... ס'ווענדט זיך דען אין אים? עס איז דאָך נאָר פּראַ פאַרם...
זיי ווילן צען... גיי מאַך! די זעלבע ספּקות נעבעך וואָס דו, אַדאַמיע, האָסט געהאַט
ביי זעקס... גיי מאַך... עס טאַטשעט זיי, עס עסט זיי נעבעך טיף דער זעלבער וואַרם...

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ס א ן

אדאמיע... טס... ר'איז טויט שוין. דער פרעזעס זיצט אַ טויטער אין זיין שטול און וואָרט, די אויגן צו אין אָפּענעם געזיכט. דער קאַפּ פאַרוואָרפן — זיצט ער אויבן-אָן — דער ראַט קומט אָן, קלאַפּט אָן — וואָס האָט ער זיך, דער פרעזעס, דאָרט פאַרשפּאַרט? ער האָט דעם ראַט צונויפגערופן אַ אייליקע אַ זיצונג... קלאַפּט! קלאַפּט אָן!

עס האָט זיך זיי געדאַכט אַז עמעץ זאָגט פון אינעווייניק זיי: אַריין!
עס האָט זיך זיי געדאַכט נאָר... יא, דער פרעזעס זיצט אַ טויטער אויף זיין שטול — פרעזעסיע? דו? דו האָסט דאָך אונדז גערופן? אַ זיצונג דאַרף דאָך זיין!
מיר זענען דאָ... מיר האָבן צוגעשטעלט זיך אַלע, דער קאַמפלעט איז פול!

און יעצט? וואָס יעצט? טעלעפּאָנירן — ניין... זיי וועלן זיין אין כעס...
זיי וועלן... זאָגט ניט, גאַר נישט! ר'לעבט, כאַטש טויט... וואָס יעצט?
יעצט אָפּהאַלטן די זיצונג — צען! יא צען!... שטיל, שווייגנדיק און בלאַס
האָט זיך דער קהלה-ראַט געזעצט אַרום דעם גרינעם טיש... זיי האָבן זיך געזעצט —

דער פרעזעס אויבן אָן, און שפעטער זיי, די מיטגלידער פון גאַנצן ראַט.
עס האָבן אויפגעשטעלט די האָר זיך אויפן קאַפּ, דאָס בלוט האָט אין די אַדערן געפּרירט, — ס'נעמט עמעצער דאָס וואָרט — די צונג אין מויל האָט אים געציטערט ווי אַ בלאַט, אַלע הערן אויס... דער טויטער פרעזעס פירט די זיצונג. — ווי ער וואָלט געפּרירט.

ו. די ערשטע

און ס'איז אוועק אַ גאַנג: צו צען אַ טאַג, צען טויזנט יידן אין איין טאַג, דאָס האָט
ניט לאַנג געדויערט, אַ, ניט לאַנג, מען האָט גענומען באַלד צו פּופּצן טויזנט זיי —
די שטאַט מיט יידן — וואַרשע! די אַרומגעצוימטע, די אַרומגעמויערטע די שטאַט
איז פאַר די אויגן איינגעגאַנגען מיר, איז אויסגעגאַנגען, צעגאַנגען ווי אַ שניי.

וואַרשע! די אַלט יידישע, די פּולע ווי אַ שול יום־כיפור, ווי אַ מאַרק אויף אַ יאַריד,
יידן וואַרשעווער, יידן האַנדלענדיקע אויפן מאַרק, יידן דאָונענדיקע אין דער שול —
אַזוי אוימעטיק און אַזוי פּריילעך — אַ, פּרנסה־זוכנדיקער און גאַטזוכנדיקער ייד!
וואַרשע די פאַרמויערטע אַרום, די אַפּגעשלאָסענע — איז געווען מיט דיר ערשט פּול!

יעצט ביסטו לער! יעצט ביסטו ליידיק! יעצט ביסטו אויסגעליידיקט גאַנץ און לער!
יעצט ביסטו אַ בית־עולם, אַ בית־הקברות וויסט, און וויסטער נאָך, דו ביסט
גאַסן אויסגעשטאַרבן — און מען זעט קיין מת אַפּילו זיך ניט וואַלגערן דאָרט מער,
און הייזער אַפּענע און קיינער גייט אַרויס ניט, ניט אַריין אין הייזער וויסט.

ד אָ ס ל י ד פּוּנעם אױסגעהרגעטן ייִדישן פּאָלק

די ערשטע אומצוברענגען זען געוועזן קינדער, יתומימלעך פּאַרלאָזענע, עס הייסט דאָס בעסטע אויף דער וועלט, דאָס שענסטע וואָס די ערד, די פינצטערע, פּאַרמאַגט! אַ, פון די עלנטסטע יתומימלעך און קינדערהיימען וואָלט געוואָקסן אונדז אַ טרייסט, פון די אומעטיקסטע, שטומע פּנימלעך, די חושכדיקע, וואָלט געטאַגט אונדז, וואָלט געטאַגט!

יא, יא, איך בין סוף־ווינטער צוויי און פּערציק אין אַ קינדערהיים אַזאַ געווען און קינדער, ערשט געבראַכטע פון דער גאַס, געזען. כ'האַב אין אַ ווינקל זיך פּאַררוקט — און האָב אין שויס פון אַ דערציערין אַ קוים צוויי־יעריק מיידעלע געזען — אַ מאַגערינקע, אַ טויט־בלאַסינקע און אויגן ערנסטע, איך האָב געקוקט, געקוקט —

כ'האַב אַנגעקוקט זי, די צוויי־יאַריקע, די אַלטעטשקע, די באַבע — הונדערט יאָר איז דאָס ייִדישע, דאָס מיידעלע שוין אַלט, דער ערנסט אירער און איר גרויסע פּיין — דאָס וואָס די באַבע אירע האָט אין חלום ניט געזען האָט דאָס מיידעלע געזען, און אויף דער וואָר, איך האָב צעוויינט זיך און געזאַגט זיך: וויין ניט, די פּיין פּאַרשווינדט און דער ערנסט וועט שוין זיין!

דער ערנסט בלייבט, ער גיסט זיך אין דער וועלט אַריין, אין לעבן, און פּאַרטיפּט'ס, דער ייִדישער דער ערנסט, ניכטערט אויס, וועקט אויף, רייסט ברייט אויף אויגן בלינד; ס'איז ווי אַ תורה פּאַר דער וועלט, ווי אַ נבואה, ווי אַ הייליקע אַ שריפט — וויין ניט, וויין ניט... אַכציק מיליאָן רוצחים פּאַר דעם ערנסט פון אַ ייִדיש קינד.

ד אָ ס ל י ד פּוּנעם אַוּי ס ג ע ה ר ג ע ט ן י י ד י ש ן פּ אַ ל ק

וויין ניט... איך האָב געזען אַ מיידעלע פון אַ יאָר פינף אין יענעם „פּוּנעם“
זי האָט אַ וויינענדיקן ברודערל, אַ קלענערן אַ סך פון איר, אַ ליידנדן גענערט...
זי האָט פּאַרדאַרטע שטיקלעך ברויט אין אַ מאַרמעלאַד אַ שיטערן געטונקט
און קונציק אים אין מיילעכל אַריינגעשמוגלט... מיר איז געווען באַשערט

צו זען עס, זען דער מאַמען, זען דער מאַמען דער פינפיעריקער ווי זי שפייזט אים, אירע רייד
צו אים געהערט. מיין מאַמע, איינע אין דער וועלט, איז ניט דערפינדעריש אַזוי געווען!
זי האָט אַ טרער אים אַפּגעווישט מיט אַ געלעכטער, אַריינגערעדט אין אים אַ פרייד,
סײַדיש מיידעלע! שלום־עליכם האָט עס בעסער ניט געקענט. איך האָב'ס געזען!

איך האָב געזען דעם גרויסן עלנט דאָרט, אין קינדערהיים אין יענעם, כּײַן אַריין
אין צווייטן זאַל — דאָרט אויך, דאָרט אויך — עס האָט געיאָגט אַ ביטערע אַ קעלט,
פון ווייטן האָט אַן אויוון אויף אַ בלעך געוואָרפן אויף אַ הייפל קינדער העל אַ שיין,
עס האָבן קינדערלעך האַלב־נאַקעטע ביים קאַקס, ביים גליענדיקן זיך אַרומגעשטעלט.

עס האָט געגליט דער קאַקס. דער האָט אַ פּיסעלע, דער אַ געפרוירן הענטעלע אַרויס געשטעקט,
דער אַ נאַקעטע אַ פלייצקע, און איינער אַ שוואַרץ־אויגיק, אַ בלאַס יינגעלע, נאָך גאַר אַ יונגס,
ער האָט דערציילט אַ מעשהלע. ניין, ניט אַ מעשהלע! ער האָט געברויזט, ער איז געווען אויפּגערעגט —
ישעיה! דו, אַ דו, האָסט ניט געפלאַמט ווי ער, האָסט ניט געהאַט אַזאַ אַ יידישע אַ צונג.

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ס א ן

ער האָט גערעדט אַ יידיש געמישט מיט לשון־קודש. ניין, ס'איז לשון־קודש בלויז!
האַרד, האַרד, קוק אָן די יידישע, די אויגן זיינע, און דעם שטערן און ווי ער הויבט
דעם קאַפּ אויף... ישעיה! ביסט ניט קליין געווען ווי ער און נישט געוועזן אַזוי גרויס,
ביסט ניט געוועזן גוט אַזוי, ניט אמתדיק אַזוי, און האָסט, ישעיה, ניט אַזוי געגלויבט!...

און ניט אַזוי דאָס יינגעלע אין יענעם קינדער־פּונקט, דאָס יינגעלע וואָס האָט אַזוי גערעדט,
נאָר זיינע שוועסטערלעך און ברידערלעך, וואָס האָבן אים מיט מיילעכלעך מיט אַפענע געהערט —
אַ ניין, איר לענדער אַלע, איראַפעס אַלטע און ניִיאויפגעבויטע גרויסע שטעט,
אַזוינס האָט דאָך די וועלט נאָך ניט געזען, ניט געהאַט אַזעלכע האָט די ערד.

זיי זען געווען די ערשטע אומצוקומען, די יידישע די קינדער, אַלע זיי, דאָס רוב
אַן טאַטע־מאַמע. קינדער אויפגעגעסענע פון קעלט, פון הונגער און פון לייו,
משיחים הייליקע, געהייליקטע אין ליידן... אַ, זאַגט, פאַרוואָס די שטראָף?
פאַרוואָס אין אומקום־טעג די ערשטע צאָלן אים, דעם בייו, דעם העכסטן פרייז?

זיי זען געווען די ערשטע, די גענומענע צום טויט, די ערשטע אויף דער פור,
מען האָט געוואָרפן אין די וועגענער די גרויסע זיי, ווי הויפנס מיסט, ווי מיסט —
און אַוועקגעפירט זיי, אויסגעהרגעט זיי, פאַרניכט זיי, ס'איז קיין שפור
פון זיי, פון מיינע בעסטע, ניט געבליבן מער! אַך וויי איז מיר און ווינד איז מיר און וויסט!

2-3-4.11.1943

ז . צ ו ש פ ע ט

רײ מיר, איך האָב געוואוסט און מיינע שכנים אויך און יעדער איינער ייד,
אלע מיר פון גרויס ביז קליין, פון אַלט ביז יונג — מיר האָבן עס געוואוסט,
און ניט אַרויסגערעדט פון מויל עס... שאַ! מיר האָבן זיך פאַר זיך אַליין געהיט,
מיר האָבן עס פאַרשריגן אין געדאַנק אין אונדזערן, פאַרשטיקט אין אונדזער ברומט.

איידער נאָך עס האָבן אויסווארפן פאַרשפאַרט אונדז אַלע אין די געטאַס ענג,
פאַר כעלמנאָ נאָך, פאַר בעלזשיץ, פאַר פּאַנאַרי נאָך, פאַר אונדזער ענד,
באַלד אָנהייב קריג, באַגעגנדיק אַ פריינט אין גאַס, פלעגן מיר, ווי איך געדענק,
אַראַפּלאָזן די אויגן אונדזערע און פעסטער, פעסטער זיך געדריקט די הענט.

ניט די ליפן און די אויגן ניט, קיין וואָרט... די אויגן האָבן זיך געשראַקן אויך
אַ הויכן קוק טאָן... בליקן גיבן אויס די ווערטער קלאַרע וואָס מען אַנט...
די הענט! די שטומע הענט — זיי האָבן ניט געשראַקן זיך צו רייידן הויך —
תקל, תקל... ווי ווערטער ניט געזען און אויפגעשריבן אויף דער וואַנט...

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ס א]

א, ניט נאָר מיר! די ווענט, די ווענט אין יעדער שטוב און יעדער שטיין פון גאָס
האָבן עס געוואוסט ווי מיר, ווי מיר... אַ ווער? ווער האָט עס זיי געזאָגט?
עס האָבן ניט אומזיסט אונדז אָנגעקוקט די ווענט אומהיימלעך שטום און בלאַס,
און ס'האָבן שטיינער ניט אומזיסט געקוקט אויף אונדז פאַרשוויגן און פאַרצאָגט...

אַלע מיר, מיר האָבן עס געוואוסט, פיש אין וואַסער און פויגל אויפן דאָך,
די גויים אַרום אונדז: מען הרגעט אויס אונדז! מען הרגעט אַלע אונדז דאָ אויס!
און אָן אַ שום פאַרוואָס? און טו און מאַך! ס'איז אַ באַשטימטע, אַ באַשלאָסענע אַ זאָך:
אים אומברענגען, דאָס יידישע דאָס פאַלק, פאַרניכטן אים פון קליין ביז גרויס.

ווי נאָר ס'האָט אויסגעבראַכן טעמפ און מערדעריש ווי היטלער, היטלערס קריג,
ווי נאָר עס האָט אַריינגעריסן זיך אין פוילן די באַרבאַרישע, די דייטשע האַרד,
האָט דאָס יידישע דאָס פאַלק פאַרלאָזן זיינע שטעט און שטעטלעך — אַ קינד אין וויג
איז ניט געבליבן, ניט געבליבן זענען אַלטגעזעסענע אויף זייער אַרט.

מען איז געלאָפן, וואו? אַ, פּרעגט ניט קיינעם: וואוהין? וואו לויפט איר, וואו?
און פּרעגט ניט, קיינעם ניט: פאַרוואָס? וואויל דיר, דו ווייסט עס ניט... ניט פּרעג!
און גיב קיין עצה ניט, ניט קיינעם, רייד ניט קיינעם אָפּ און רייד נישט צו...
צי בלייבן אין זיין וואַרעמער זיין היים, צי לאָזן זיך מיט אַלעמען אין וועג...

ד א ס ל י ד פ ו נ ע ס א ו י ס ג ע ה ר ג ע ט ן י י ד י ש ן פ א ל ק

אין דער היים... זיי רייסן זיך אריין אין היימען יידישע און טוען דארטן אָפּ —
מען זאָל'ס ניט זען, ניט הערן — מען טויט, און ערגער נאָך: מען פאַרשלעפט! יא, מען פאַרשלעפט,
און אויף די וועגן — פול און ענג, זע, זע: די מעסערשמיטן — ווי נידעריק זיי לאָזן זיך אַראָפּ!
דו זעסט די העלדישע, די פליער, די קוילנוואַרפערס אַבער יידנס אויסגעדאַרטע קעפּ.

ראָט נישט קיינעם גאַרנישט, דיין נאַנטסטן ניט, דיין נאַענטסטער — ער האָט
פאַרצווייפלט אַנגעשטעלט אויף דיר די אויגן תּחנּוּנימדיק, אַ קנעכט, וואָ קנעכט
בעט ער רחמים זיך: וואָס טוט מען? אַך, ווען דו וואַלסט געווען אַפילו גאָט —
זאָג אים גאָר נישט! גאָר נישט!... וואָס דו וועסט אים זאָגן וועט זיין שלעכט!

אַלע וועגן, אַלע טראַקטן און שאַסייען האָבן זיך געבראַכן פון דער לאַסט
דער יידישער... אַ לאַסט אָן זעק אויף פלייצעס, אָן רענצלעך אין דער האַנט...
מען איז געלאָפּן שווער באַלאָדן מיט אַ שרעק, אין איילעניש געלאָפּן און אין האַסט,
און אַן אַ האַפּנונג... אַך, אַן אַנדער לאַנד! ווי כאַפט מען זיך אַריין דאָ אין אַן אַנדער לאַנד!

צו שפעט! צו שפעט, נאָך אייערנעכטן, נעכטן נאָך, היינט פרי האָט מען געקאָנט
מיט אַן אויטאָבוס, אַ צוג, אַ שלעפּצוג... און צו אַ גרענעץ ערגעץ-וואו —
יעצט איז שוין שפעט... וואָס יעצט? די פיס ווי אַפּגענומען און די הענט, — ס'פאַלן אָפּ די הענט —
צו שפעט! יעצט זענען אַלע אויסגענג שוין פאַרמאַכט און אַלע טירן צו...

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ס א]

אין ראדיאָ האָט גערעדט אַ דייטש אויף פּויליש: „שוין! מיר גייען שוין! מיר קומען אָן!
מיר מאַרשירן שוין אַריין. זאָל קיינער זיך פאַר אונדז ניט שרעקן, קיינער ניט!
מיר וועלן דער ציווילער, דער באַפעלקערונג, דער רואיקער קיין שלעכטס נישט טאָן,
דער ייד!“ — האָט ער אין ראדיאָ זיך צעשריען הויך! — „זאָל שרעקן זיך דער ייד!“

עס איז געוועזן מיטוואָך, דער מוראדיקער מיטוואָך, אַזייגער צוויי ביינאַכט —
און יידן האָבן זיך פאַרצווייפלט אַוועקגעלאָזט אויף וועגן איבער פּוילן... די אַהין,
און יענע דאָרט אַהער... אַ, גאַט, מען גייט דאָך זיכערער און פרייער אין אַ שלאַכט,
נעמען זיך דאָס לעבן אויף דער מיאוסער דער ערד דאָ האָט מערער שוין אַ זין!

מען איז געלאָפן פון בענדין קיין טשענסטאַכאָוו, קאַלישער קיין לאַדזש און לאַדזש האָט זיך געלאָזט
קיין וואַרשע, וואַרשעווער — זיי אויך, זיי זענען אויך אין שרעק אַוועק, פאַרלאָזן זייער היים,
יידן פון דער פרעמד האָט אין היימען יידישע פאַרוואַרלאָזט אַרומגענומען פרעמד אַ פּראַסט,
און די שרעק, די שרעק פון וועלכער מ'איז אַנטלאָפן באַפאַלט פון יעדן ווינקל זיי געהיים.

דאָס גאַנצע פּאַלק, דאָס יידישע, די דאָ אַ י ק ע, די מאַסן פונעם בונד,
די כלומרשט פרומע, די אגודהניקעס, די ציוניסטן, די וואָס האָבן שייך גערעדט —
לומפּנהענדלער — אַלע האָבן פּלוצלונג אויפגעכאַפט זיך — ס'האַט געפלאַצט די וואונד!
קיין אַרץ־ישראל, ראַטעווען זיך... ראַטעוועט! נאָר ס'איז געווען צו שפּעט.

7-12.11.1943

ה. איין חרובע, איין אומגעבראכטע היים

זו שפעט, פארמאכט די וועגן אלע און אלע גרענעצן און דורכגענג אויף א שלאס, די ערד האט זיך פארשלאסן אין דער נידער דאָ פאר אונדז ווי דער הימל דארטן אין דער הויך, מען איז אין אַנגסטן גרויס דערגאַנגען ביז לובלין און ווייטער נאָך... יעצונדער — וואָס? דער טויט — ער איז פאַרלאָפן אונדז דעם וועג, מיט בלוט, מיט פייער און מיט רויך.

מען איז געלאָפן און געבעך ניט דערלאָפן... אַך, די דערלאָפענע מיט גליק, די אַנגעקומענע מיט פיס געשוואָלן און אין וואונדן, כלומרשט צו אַ ציל — זיי קוקן פינצטער און פאַרצווייפלט זיך אַרום, און ווילן צריק, צוריק!
צוריק אַהיים! יא, מיר פאַרקירעווען צוריק אַהיים — זאָל זיין שוין וואָס עס וויל!

מען האָט פאַרקירעוועט צוריק... א, וועגן טרויעריקע צוריק, א, גאָט!
דערזעלבער גיהנום, אַך, ווי גייענדיק אַהער, דער זעלבער שוידער, די זעלביקע געפאַר — נאָר וואָס? אַהיים! אויב אומקומען איז אין דער אייגענער דער שטאָט, און אין מיין גאָס, אין שטוב אין מיינער, אין מיין בעט... אַהיים! אַהיים אין צער.

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ס א ן

מען האָט געלאָזן זיך צוריק... דער, נעבעך, איז דערגאַנגען... דער צווייטער, נעבעך, ניט...
יעדערער פון זיי — צי אויפן וועג, צי אין דער היים שוין — האָט געענדיקט שלעכט!
אַ מענטש, צי אויפן וועג דערהרגעט, צי אויף אַ בוים אין וואַלד געהאַנגען — איז אַ ייד!
און אַן אַהיים געקומענער אַ ייד — ווייסט פון קיין היים ניט, ניט אין טעג דאָרט, ניט אין נעכט.

ער טאָר ניט ווייזן זיך... אין שטוב ניט, ניט אין הויז, אין גאַס ניט וואו ער וואוינט.
מען האָט אים שוין געזוכט, אַ דייטש, אַ פּאָליאַק נעכטן און שוין אַ פּאָלקס־דייטש היינט...
„דו דאָ? ביזט ניט אַוועק? איך האָב געמיינט, דו האַסט געראַטעוועט זיך...“ רופט אויס דערשטוינט
אין אַ הינטערגאַס אַ צופעליק געטראַפּענער, דערשראַקן שטאַרק, אַ גוטער פריינט.

די שולן זענען שוין פאַרברענט, די ספּרי־תורות אויך, די רבנים שוין פאַרפייניקט... דו!
ביסט אין אַ שול געווען שוין? דער אַרונ־קודש שטייט ביים מזרח־וואַנט, דו ווייסט!
און די בימה איז אין סאַמע מיטן שול. און דער רב ר' יאַסעלע... וואו איז ער, וואו?
ער לויפט אַרום דער בימה... מיט אַ שפיצרוט גראַב אַ דייטש צעווישן דייטשן, אַז ער הייסט...

דער רב איז אַלט, ר'איז נידעריק געוואַקסן, דער קאַרק איז אויפגעהויבן הויך, ניט גלייך,
און אַ שבר אויך, ניט שייך, אַיאָ? ער בויגט אין דרייען זיך און לויפט... אַט, און ער פּאַלט!
אַ שפיצרוט טרעפט אין הויקער יעדעס מאָל, דער דייטשער עולם קוקט און קייכט...
הויב, רבי, אויף דיין ליכטיקן דיין פנים און פאַרשעם זיי... נייך, באַהאַלט, באַהאַלט

ד א ס ל י ד פ ו נ ע ס א ו י ס ג ע ה ר ג ע ט ן י י ד י ש ן פ א ל ק

דיין הייליקן דיין פנים, רבי! פון דיין פנים פאלט דאך גרויס א ליכט —
זאל דיין ליכט אויך זיי ניט פאלן, זאל די זון פארשייט מטמא זיין איר שייך,
זאל דער הימל הויך מחלל-זיין זיין בלוי און ווייזן זיך פאר זייער טריפהנעם געזיכט!
ביסט שענער, רבי, פאר דער זון און ערלעכער פון הימל, זאלסט ווי זיי ניט זיין!

שטיי, רבי, שטיי... דער דייטש ער בייזערט זיך, ער הייסט דיך בלייבן שטיין,
ער הייסט דעם מויל דיר אויפרייסן, רייס אויף... דער שמש דארף א שפיי טון דיר אין מויל.
דער רב האט אויפגעריסן ברייט אים, דער שמש, נעבעך, פלאצט ארויס אין א געוויין —
ווי קען איך, הארעלע? ווי קען איך אים, דעם רב, דעם רבין אונדזערן? אזא א גרויל!...

„שפיי אריין, שפיי גיך אריין אין מויל מיר, דו נארישער, דו שמש וואס דו ביסט!“
דער שמש פאלט דעם אפיציר צו זיינע פיס: ווי קען איר, הארעלע? ווי קען איך שפיינען, ס'טייטש?
ס'איז אונדזער רב, ס'איז יאסעלע... דער רב שרייט: „שפיי! ער צילט אין דיר און שיסט!“
דער שמש פאלגט און ווי ער וואלט א שפיי געטאן... דא האט א שטויס געטאן אים שטארק דער דייטש:

„קוק, קוק זיך איין און לערן אויס זיך, שמוציקער דו ייד, קוק ווי אזוי מען שפייט —“
און ס'האט דער דייטש אין אפענעם אין מויל אין רב'ס אריינגעכראקעט: „שלינג'ס אראפ!“
דער רב ער האט אראפגעשלונגען און ס'זענדט דער דייטש צום שמש זיך און טייט,
טייט אויפן רב: „דו זעסט, ער פאלגט!“ דער שמש האט געכאפט זיך פארן קאפ.

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ס א ן

כאַטש די קויל — זי האָט דעם שמש געטראַפֿן נאָר אין פוס — „און יעצט? אַרויס מיט איך, אַרויס!“
דער שמש כאַטש ער הינקט, ער פירט דעם רב, דעם אַלטינקן אַרויס פון שול,
קוים וואָס ער גייט דער רב, ער קען נאָר לויפֿן אַרום דער בימה, לויפֿן אין גאַטס הויז,
ער פירט אים זאַכט און אונטער פייערדיקע שמיץ פון שפיצרוט... שלאָג! די מאַס איז נאָך ניט פול!

זי איז געווען ניט פול איידער נאָך דער רב איז מיטן שמש זאַכט אַהיים געגאַנגען — זעט!
אַ רויך שפּאַרט ביזן הימל, און ס'רייסן פלאַמען זיך אַרויס פון רויך: וואו ברענט און וואָס!
דאָס ברענט די שול! דער אַרונ־קודש ברענט! די ספּרי־תורות, די יידישע די שטעט!
דער רב — ער קוקט זיך אום, דער שמש האַלט אים: אַך, די מאַס... פאַרפולט האָט זיך די מאַס!

„אַ, זאָג, אַנטלאַפענער אין שרעק, פאַרוואָס, אַ, האַסטו אומגעקערט זיך צריק אַהער?
דו ביסט אַוועק, פאַרוואָס ביסטו אין אומגליק ניט געבליבן אין דער פרעמד?
דו וואָלסט פאַרשפּאַרט דיין היים אין פיין אין אירן זען, אין איר געפרואוּט זיין שווער,
און ווי זי בלוטיקט, ווי זי ווערט פאַרפּייניקט אַן אַ שום פאַרוואָס און ווערט אַזוי פאַרשעמט.“

אַ, זאָג פאַרוואָס, זאָג...“ דער צוריקגעקומענער אַהיים, גיט אומעטיק און שטום
אַ שמייכל קוים, וואָס ווערט פאַרגליווערט אויפֿן פנים אים ווי אין אַ ליים —
ער שווייגט אַ וויילע נאָך, באַלד קוקט ער אום זיך, קוקט אין אַ שרעק אַ גרויסע זיך אַרום:
איך קום דאָך פון דער היים... אַך אומעטום — איין חרובע, איין אומגעבראַכטע היים!

16-17-18.11.1943

ט. צו די הימלען

זווי האָט זיך עס אָנגעהויבן, באַלד אין אָנהויב... הימלען, זאָגט פאַרוואָס? אַ, זאָגט פאַרווען?
פאַרוואָס אַ, קומט עס אונדז אַזוי פאַרשעמט צו ווערן אויף דער גרויסער ערד?
די ערד טויב-שטום, האָט ווי פאַרמאַכט די אויגן... איר הימלען אָבער, איר האָט דאָך געזען,
איר האָט זיך צוגעקוקט פון אין דער הויך, פון אויבן, און ניט איבער זיך געקערט!

ניט פאַרוואַלקנט האָט זיך אייער ביליקע די בלוי און האָט ווי שטענדיק פאַלש געשעמערירט,
די זון אין רויטן ווי אַ תלין גרויזאָם האָט אין שטענדיקן געקוילערט זיך אין קרייז,
די לבנה, ווי אַן אַלטע הור, אַ זינדיקע, איז אין די נעכט אַרויס אויף איר שפאַציר,
און שטערן האָבן צוגעוואונקען שמוציק, געפינקלט מיט די אויגעלעך ווי מיין.

אָוועקט! איך וויל אויף אייך ניט קוקן, איך וויל ניט זען אייך, ניט וויסן פון אייך מער!
אַ הימלען פאַלשע, אַ גענאַרערישע, נידעריקע הימלען אין דער הויך, אַך, ווי מיר פאַרדריסט —
איך האָב אַמאָל געגלויבט אייך, פאַרטרויט מיין פרייד, מיין אומעט אייך, מיין שמייכל און מיין טרער,
איר זענט ניט בעסער פון דער מיאוסער דער ערד, דער גרויסער הויפן מיסט!

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ס א 1

איך האָב געגלויבט אייך, הימלען, באַזונגען אייך אין מיינע לידער אַלע, אין יעדן מיין געזאַנג — איך האָב געהאַט אייך לייב, ווי לייב מען האָט אַ פרוי, זי איז אַוועק, צערונגען ווי אַ שוים, איך האָב די זון אין אייך נאָך אין מיין פריסטער יוגנט, די זון אין פלאַמען פון איר אונטערגאַנג, פאַרגליכן מיט מיין האַפנונג: „אַזוי פאַרגייט מיין האַפנונג, אַזוי פאַרלעשט מיין טרוים!“

אַוועקט! אַוועקט! איר האָט אונדז אַפגענאַרט, גענאַרט מיין פאַלק, גענאַרט מיין אַלטן שטאַם! פון אייביק אָן — איר נאַרט אונדז, איר האָט די אַבות מיינע, די נביאים מיינע נאָך גענאַרט! צו אייך, צו אייך — האָבן זיי די אויגן זייערע געהויבן, אַנגעצונדן זיך אין אייער פלאַם, די טרייסטע אייערע אויף דר'ערד האָבן זיי אויף דר'ערד דאָ, אין בענקשאַפט אייך געגאַרט.

אייך געוואַלט... צו אייך די ערשטע אויסגערופן: האַזינו! פריער איר — פאַרנעמט! און שפעטער ערשט די ערד. אַזוי מיין משה און אַזוי ישעיה, מיין ישעיה: שמעו — הערט! און שומו! ירמיה שרייט: שומו! ווער זשע אויב ניט איר? וואָס האָט איר פלוצלונג זיך אַזוי פאַרפּרעמדט? אַ, הימלען אַפענע, אַ, ליכטיקע איר הימלען, אַ, הימלען־הויך, איר זענט דאָך ווי די ערד.

איר קענט ניט, איר דערקענט אונדז שוין ניט מער, פאַרוואָס? צי האָבן מיר זיך דען אַזוי געביטן? אַזוי געענדערט זיך? מיר זענען דאָך די זעלביקע די יידן פון אַמאַל — און בעסער נאָך אַ סך... ניט איך! ניט איך וויל צו מיינע נביאים זיך פאַרגלייכן, ניט איך קען, נאָר די יידן אַלע, די צום טויט געפירטע, די מיליאָנען מיינע אויסגעהרגעטע דאָ מיט אַמאַל —

ד א ט ל י ד פ ו נ ע ס א ו י ס ג ע ה ר ג ע ט ן י י ד י ש ן פ א ל ק

זיי זענען בעסער נאך, מער אויסגעליטן, אויסגעלייטערט מער אין גלות דא! א, וואָס באַטייט א ייד אַ גרויסער, אַן אַמאָליקער, אַנטקעגן קליין אַ יעצטיקן, אַ פשוטן, אַ דורכשניטלעכן ייד אין פוילן, ליטע, אין וואַלין, אין יעדן גלות, — פון יעדן יידן קלאַגט און שרייט אַ ירמיה אַרויס, אַן איוב אין יסורים גרויס, אַ מלך אַן אַנטוישטער מיט אַ קוהלת־ליד.

איר קענט ניט, איר דערקענט אונדו שוין ניט מער, ניט קיינער, ווי מיר וואַלטן זיך פאַרשטעלט, מיר זענען דאָך די זעלביקע די יידן פון אַמאָל, מיר זינדיקן נאָך אַלץ צו זיך אַליין, מיר זאָגן־אָפּ זיך אַלץ נאָך פונעם אייגענעם פון גליק און ווילן אַלץ נאָך ראַטעווען די וועלט, — וואָס זענט איר בלוי אַזוי, איר הימלען בלוי, ביי אונדזער אויסגעהרגעט ווערן? וואָס זענט איר אַזוי שייך?

איך וועל ווי שאול, ווי מיין קעניג, זיך אַוועקלאָזן אין מיינע פיינען צו דער בעלת־אוב, איך וועל דעם יועג געפינען, דעם פאַרצווייפלטן, דעם וועג דעם חושדיקן קיין עין־דור, און כ'רוף פון דער ערד אַרויס אַלע מיינע נביאים און באַשווער זיי אַלע: קוקט, אַ קוקט אַרויף, צו אייערע הימלען־העל און שפייט אין פנים זיי: צו אַלדי שוואַרצע יאָר אייך! צו אַלדי שוואַרצע יאָר!

איר האָט זיך, הימלען, צוגעקוקט פון אויבן, ווי מען האָט די קינדער פון מיין פאַלק געפירט איבער וואַסערן, אויף באַנען און צופוס, אין טעג אין העלע און אין פינצטערע אין נעכט, צום טויט, מיליאָנען קינדער האָבן ביים דערהרגעט ווערן הענט צו אייך געהויבן — ס'האָט אייך ניט גערירט, מיליאָנען מאַמעס איידעלע און טאַטעס — ניט פאַרציטערט האָט אויף אייך די בלאַע הויט...

איר האָט געזען די יאָמעלעך, עלפיעריקע, אַליין די פרייד! אַ פרייד, אַ גוטסקייט בלויז, און די בנצינלעך, די יונגע גאונים, די ערנסטע, די זוכער... אַ, טרייסט פון אַלץ וואָס לעבט! איר האָט געזען די חנה'ס וואָס האָבן זיי געהאַט, וואָס האָבן זיי פאַר. גאָט געהייליקט אין זיין הויז, איר האָט זיך צוגעקוקט... איר האָט קיין גאָט אין זיך ניט, הימלען! הימלען גאַרנישט, הימלען אויסגעוועבט!

איר האָט קיין גאָט אין זיך ניט! עפנט אויף די טויערן, איר הימלען, עפנט אויף זיי ברייט, און לאָזט די קינדער אַלע פון מיין אויסגעהרגעטן, פון פאַרפייניקטן מיין פאַלק אַריין, עפנט-אויף זיי צו דער גרויסער הימלפאַרט, גאַנץ אַ פאַלק געקרייציקט שווער אין לייד דאַרף אין אייך אַריין... אַ, יעדער פון די קינדער מיינע אומגעבראַכט, קען אַ גאָט זיי זיין!

אַ, הימלען אויסגעליידיקטע און וויסטע, הימלען ווי אַ מדבר ווייט און וויסט, איך האָב מיין איינציקן מיין גאָט אין אייך פאַרלוירן, און זיי איז ווייניק האָבן אין אייך דריי — דער יידישער דער גאָט, זיין גייסט און דער גלי-לייד פון זיי געהאַנגען איז זיי קנאַפ, זיי האָבן אַלע אונדז אין הימל אָפגעשיקט, — אַ, עקלדיקע און געמיינע געטעדינעריי!

פרייט זיך, הימלען, פרייט זיך! — איר זענט געוועזן אַריים, יעצט זענט איר רייך, אַ געבענטשטער אַזאָ שניט — גאַנץ, גאַנץ אַ פאַלק, אַזאָ אַ גליק איז, הימלען, אייך באַשערט! פרייט זיך, הימלען אויבן, מיט די דייטשן, און די דייטשן אונטן זאָלן פרייען זיך מיט אייך, און זאָל אַ פייער פון דער ערד אויף אייך אַרויסגיין און אַ פייער זאָל צעפלאַקערן פון אייך זיך אויף דער ערד.

י. אינעם אנהייב פונעם סוף

זוי האָט זיך עס אָנגעהויבן, באלד אין ערשטן טאָג, אויפמאַרגן ווידער! און דער נאָך אויפסניי! אויפסניי! ס'האָט יעדן אין דערפרי זיך אָנגעהויבן פון דאָס ניי — נעכטן ערשט! אָ, ניט באַוויזן האָט דאָס אומגליק ווערן אַלט, היינט באַגינען — האָרץ: שוין ניי אַ בראַך! ניי אַ פחד און אַ טויטשרעק ניי! דער טויט באַגלייט, גייט נאָך אונדז ווי אַ שאַטן טריי...

יעדן טאָג האָט פאַר די אויגן פון אַ יעדן ייד מיט אַ ייד אַ צווייטן עפעס־וואָס פאַסירט, עפעס־וואָס... געטראַפן ווערן פון אַ קויל און פאַלן איז ניט מער פון יעדן „עפעס־וואָס“; אַן אויטאָ האָט זיך אָפגעשטעלט, אַ טירל האָט אַן עפן זיך געטאָן, אַריינגעכאַפט אַ ייד און אים אַוועקגעפירט — בעסער דעם געהרגעטן אין גאַס שוין, בעסער דעם געפאַלענעם שוין פון אַ שאַס.

כ'האַב אין די ערשטע טעג פון זייער זיך אַריינרייסן אין שטאָט שוין נישט גענעכטיקט אין מיין הויז, איך בין אַוועק פאַרנאַכט צו אונדזערן אַ נאַנטן, מיין פרוי האָט מיך דאָס מאָל באַגלייט. אַן אַפֿיצער האָט אין דער טונקל אָפגעשטעלט זיך, אָנגעקוקט מיך... יא, אַ וויילע בלויז, און איז אַוועק, צען טריט נאָך אונדז דערהערן מיר אַ שאַס, ער האָט אַן אַנדערן געטייט.

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ס א ן

אונדז! אונדז! דאָס האָט ער אונדז געהרגעט, חנה'לע, אי מיד, אי דין. ער האָט געזוכט אַ ייד, ער איז מיט אונדז געווען ניט זיכער... דו האָסט געזעען ווי דער אויסוואַרף האָט געקוקט? מיר האָבן ניט פאַרשנעלערט, ניט פאַרלאַנגזאַמערט, אַ האָר ניט אונדזערע, די זיכערע, די טריט פון לעבן צו דעם טויט... אַ ייד אַ קענטיקערער, אַ בעסערער האָט צו דער חיה אונטער זיך גערוקט.

חנה, ער האָט דאָך אונדז, אונדז אַלעמען דערהרגעט דאָך אין יענעם גרוילעכן מאַמענט אי מיד, אי דין, די קינדער אונדזערע, דאָס גאַנצע פּאַלק דאָס יידישע אין גויאישן אין לאַנד — ער האָט פאַרמאַסטן מיט אַ בליק אַ שטאַלענעם זיך און האָט אַדורכגעפירט און האָט פאַרלענדט! פאַרמאַסטן אין אַ גאַס זיך, אין אַן אַפּגעלעגענער פאַרנאַכט... דו דריקסט מיר קאַלט די האַנט...

אי דיינע, חנה, און אי מיינע — קאַלט. ער האָט דאָך אונדז געהרגעט, גיי אַהיים און זאָגט די קינדער ניט אַז אַ דייטש האָט אונדז געטראָפן, אַפּגעשטעלט זיך בלאַנד און אַנגעקוקט אונדז לאַנג — און אונדז געהרגעט, אי אונדז, אי זיי און גאַנץ מיין פּאַלק... אַ, ניט דערצייל זיי, גאָט באַהיט, גיי אַהיים און גלייך דו ווייסט פון גאַרניט... חנה, חנה'לע, וואָס קוקסטו אַזוי באַנג?

גיי אַהיים, און מאַרגן פרי, גאַנץ פרי, עס וועט נאָר ווערן טאָג און איך בין דאָ ביי אייך, איך וואָרט אַ ווייל און קלינג לייכט אַן, דו וועסט דערהערן אים, דערקענען אים, דעם קלונג — גיי שטיל אַראָפּ פון בעט, וואָרף עפעס וואָס אויף זיך אַרויף און עפן אויף מיר גלייך, פיר צו די קינדער צו מיר... אַ, קינדער מיינע קליין, אַזוי ווי לעבעדיק, און שיינ אַזוי און יונג!

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק

זע, זע, מיין יאָמעקל האָט אויפגעכאַפּט זיך מיט אַ שמייכל... יאָם, מיין טייערער, מיין קינד!
און ס'האָט בן־ציונקע די האַנט אַריינגערוקט צו קאַפּן אונטער קישן... ער געדענקט:
וואו ער האָט דאָס בוך האַרט פאַרן איינשלאָפּן געלייגט, איין מיש — און ער געפינט
די זייט, די שורה ווייטער... פאַרוואָס, אַ, חנה'לע, אַ, יינגעלעך, פאַרוואָס האָט מען אייך אומגעברענגט?

חנה'לע, איך בלייב די נאַכט מיט אייך, איך וועל ניט מער אַוועקגיין פון דער היים ביינאַכט,
וואָס דאַרפן היטן זיך אַזוי שוין טויטע? פאַרמשפטע שוין? שוין געצייכנטע צום טויט?
מיר האָבן דאָך דאָס ערגסטע דורכגעמאַכט שוין, מען האָט דאָך אונדז שוין אומגעבראַכט.
דו האָסט געזען דעם דייטש? זיין קוקן? ניט פאַרציטערן אַזוי וועט מער אויף אונדז די הויט...

דאָס איז געווען די סטראַ-אחרא, דער שר פון אונטערוועלט, אַליין די ברוד, אַליין דער שמוץ!
אַליין דער בלוטדורשט, די פאַרקערפערונג פון שלעכטס און פון אומזיסטן האָס —
צום אומבאַהאַלפענעם אין זיין גערעכט זיין, צו אַלץ וואָס גוט איז אויף דער ערד און אָן אַ שוין,
אַ דייטש! דער דייטש וואָס איז געבליבן שטיין און האָט קאַלט אָנגעקוקט אונדז אויף דער גדאַנסקער גאַס!

דאָס איז געוועזן היטלער, הימלער, אַלפרעד ראָזענבערג, ניין! אַלע דייטשן מיטאַנאַנד,
דאָס גאַנצע פּאָלק, דאָס שלעכטסטע, דאָס געוויסנלאָזסטע איז פאַר די אויגן אונדז געשטאַן.
ווען איך שיס אים, חנה, ווען איך הרגע אים אין דער מינוט, ווען איך האָב וואָס דעמאָלט אין מיין האַנט —
איך וואָלט געראַטעוועט מיין פּאָלק, אי דיר, אי זיך, אי אונדזערע די קינדער דאָן —

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ס א ן

זיי האָבן אויפגעכאַפּט זיך... זאָג זיי גאַרניט! וואָס? וואָס טוסטו? יאָ, דו רייסט זיי יעצט אַרויס די גלאַנציקע די קנעפּ און די בלויע שנירלעך פון דריי שילער מאַנטעלעך יעצט אָפּ! גייסט די שאַנדבענדער פאַר ביידן אונדז און דעם עלטסטן אונדזערן... יאָ, ר'איז שוין גרויס! ר'וואַרפט זיך, וויל'ס גיט אַנטאַן... דו יאָמעקל, מיין קליינינקער, וואָס לאַזטו, דו, אַראָפּ דעם קאַפּ?

מיין יאָמעק ווייסט גיט אַז מען האָט געהרגעט אונדז, אַז מען וועט אונדז הרגענען. אָ, וועלט! דאָס גאַנצע דייטשע פּאָלק איז דאָך גיט ווערט אַ טרער פון אַ פאַרצווייפלט יידיש קינד, אַך, ווען ער ווייסט'ס, מיין פריילעכסטער! די פריילעכקייט!... אַ קעלט... מיד נעמט אַדורך אַ קעלט, וויי מיר, זעעוודיקן, וויי... און וואויל, יאָ וואויל אייך קינדער יידישע, וואָס איר זענט בלינד...

חנה'לע, דו ביסט אַ שטאַרקע, חנה, איך האָב עס אויף אַזוי פיל געוואוסט, ווילסט זיין אַליין דאָ? מיט די קינדער דאָ? און מיר, מיר זאָגסטו: פאַר! פאַר שנעל! קיין וואַרשע פאַר! כ'האָב גיט געוואַלט און בין אַוועק קיין וואַרשע, כ'האָב געמוזט, די אויגן זענען מיר געוועזן ביים אַוועקפאַר טרוקן... די טרער איז מיר געשטאַנען אין מיין קעל.

מיט קנאַפע צוויי חדשים שפּעטער האָט מען אַרויסגעשיקט אייך פון דער היים, דיך מיט די זין — איר האָט געראַטעוועט דערנאָך צו מיר זיך אין דער וואַרשע. דו האָסט געזען מיט מיר צוזאַם דעם אָנהייב פונעם סוף... ביים סאַמע סוף ביסטו און בנציקל און יאָמעק גיט געווען שוין... כ'בין אַליין געבליבן, מיט מיין עלטסטן, צוגעקוקט צום סוף פון זיך, פון אונדז אַלעמען אין פייער און אין פּלאַם.

4-5-6.12.1943

יא. געדענקסט?

ב'האָב ליב דיך רופן ביי דיין נאַמען, כ'האָב ליב אַרויסזאָגן אים: חנה'לע! כ'האָב ליב צו דיר זיך ווענדן נאָך דיין אַוועקגענומען ווערן מיט מיין פאַלק. דו ענטפערסט מיר, דו שענקסט דיין בליק פון דיינע אויגן מיר די ליכטיקע, דיין אומעטיקן גוטן שמייכל אויף דיין ליפ, כ'האָב ליב דיך רופן אין מיין איינזאַם זיין, אין עלנט מיינעם פרעגן דיך: געדענקסט?

געדענקסט? כ'האָב ליב דיך פרעגן צי געדענקסטו? חנה'לע, אַ קום, קום נענטער צו מיר צו, לייג אויפן אַקסל מיר דיין הערלעכן דיין קאַפּ און דיינע האַר די שוואַרצע מיטן ווייסן שרונט — נעם אין אַרעמס מיד, באַלעב מיד, שטאַרק מיד... כ'האָב דיך אַרויסגערופן פון דיין רוי, רוי ניט, חנה'לע, אַ ניט פאַרהיילט זאָל ווערן אין פאַרגעסנהייט די אייביקע די וואונד.

זעץ מיט מיר אַוועק זיך, איד האָב דאָך ליב אַזוי דיך... אין מיין ליבע געוואַלדיק, הער מיד וואָס איד זאָג, דו הערסט! דו הערסט! באַגליקסט אין גרויסן אומגליק מיד, מיין חנה'לע, מיין פרוי!
אין גרויסן וויי אין אונדזערן, אין אויפהערן, באַפרוכט איד דיך פאַר אַלע וועלטן — טראַג די פרוכט פון אַנקלאַג ווי מיינע זין אין דיר, טראַג, פאַרטראַג אין אַלע וועלטן זינדיק, רוי און גרוי!...

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ס א ן

געדענקסט דאָס גרויזאַמסטע, דאָס שוידערלעכסטע, דאָס אומברחמנותדיקע אויף דער וועלט ?
געדענקסט ? איך ווייס אַז דו געדענקסט, דו האָסט אין אַלע אייביקייטן מיטגענומען עס —
דו און מיינע זין, איר וועט געדענקען אייביק אים, דעם מאָרד פון אייער פאָלק און וועגן דעם פאַרגעלט.
איך אויך ! איך וויל'ס אויך און האָב אַלץ מורא — ס'זאָל די שעה ניט זיין — און איך פאַרגעס...

איך האָב שטענדיק זיך אויף דיר פאַרלאָזן, מערער ווי אויף זיך אַליין, ווי כ'וואָלט
געווען דיין מעדיום, ווי כ'וואָלט פולבראַכט דיין היימעלעכן באַפעל, געטאָן וואָס דו פאַרלאַנגסט —
האָסט חובות שווער אויף מיר אַרויפגעלייגט, כ'האָב אַלע זיי מיט ציטער און מיט פרייד באַצאָלט :
כ'האָב ליב געהאַט מיין פאָלק, געווען מיט אים אין גלות, געזונגען אים אין האַפנונג און אין אַנגסט.

געדענקסט דאָס הויז אויף טוואַרדאָ, דאָס הויז אין קליינעם געטאָ, דאָס יתומים-הויז ?
די פופציק יינגעלעך ? געזונט אַ שטאַם ! איך האָב פאַר זיי געשריבן אַ טעאַטער-שפּיל,
געדענקסט די קינדער אין „מיך ציט אין גאַס“ ? זיי זענען שפּילעוודיק געוואָקסן, אויסגעוואָקסן גרויס,
מיט זיי מיין ווערק... זיי האָבן מער ווי איך דאָרט האַרץ אַריינגעלייגט און מער געפיל...

געדענקסט דעם טאָג : מען האָט אונדז אַנגעזאָגט : זיי אויך ! מען האָט אַוועקגעפירט אויך זיי,
צוזאַמען מיט דאָמבראַווסקין און זיין פרוי — זייערע צוויי לערער טרייע — מיינע פריינט.
כ'בין אַוועק באַלד צו דער בריק אויף כלאַדנאַ, איך האָב דיר ניט געזאָגט וואוהין איך גיי...
אין קליינעם געטאָ זענען הינט אַרומגעלאָפן נאָך און קעץ, די זון האָט נאָך געשיינט.

ד א ס ל י ד פ ו נ ע ס א ו י ס ג ע ה ר ג ע ט ן י י ד י ש ן פ א ל ק

יידן האָב איך אין דעם קליינעם געטאָ ניט געטראָפן שוין, וואו ניט וואו האָב איך געזען
אַ שאַטן שלייכן מיט אַ זאָק גרויס אויפן רוקן, אַדאַנק דעם זאָק האָב איך זיך אָנגעשטויסן אַז עס איז אַ ייד.
ער איז געגאַנגען שנעל, דער זאָק האָט צוגעהאַלפן אים, אים צוגעשטופט: גיי! גיי! ... עס איז געשען!
ניטאָ שוין, ניט די אייזן-גאַס, ניט גזשיבאַוו, ניט קראַכמאַלנע, ניט וואַליצאַוו און ניט די טוואַרדאַ, אויס! שוין אויס יאַריד!

איך בין אַריין פון טשעפּלאַ אויף דער טוואַרדאַ, פאַרנומען לינקס זיך — טוואַרדאַ זיבן, כ׳פּלי, אַ פּייל
פון בויגן, אין דעם טויער און אויף די טרעפּ, טוז אויפן צווייטן שטאַק — אַן אָפענע די טיר!
איך בין געשטאַנען און געוואַלט, געוואַלט, געוואַלט און ניט געקאַנט אַריין אַ היפשע ווילל,
ניט געקאַנט די שוועל אַריבערטערטן, כ׳בין געשטאַנען פאַר אַן אָפענע טיר און ניט געגעבן זיך קיין ריר.

איך האָב דערהערט: מען גייט... אין טויער? אויף די טרעפּ? אַ גנב מיאוס? צי מיאוסער אַ סך אַ דייטש? און כ׳בין
אַריין אין קאַרידאַר אין לאַנגן, די טירן אַלע אין אים אָפן, אויפגעפענט, רעכטס און לינקס, און ס׳שיט
די זון פון ערגעץ-וואו, פאַרשיט דעם קאַרידאַר מיט גאַנצע גאַרבן שטראַלן אַן חשבון און אַן זין,
זי בלענדט די אויגן מיר, פאַרבלענדט מיר, אַ פאַרבלענדעניש... אַ, מיין צעטומלעניש אויף איר און- מיין געמיט!

די מאַנטעלעך — זיי האָבן אין דער לענג פון קאַרידאַר אַ שיין געטאַן! כ׳האַב עטלעכע דערקענט
און אָנגערירט זיי: אַבאַלע! ער האָט געשפּילט דעם האַנדלאַרזש וואָס קומט אין גרויסן הויף,
ער האָט געהויבן הויך דעם קאַפּ, די אויגן הויך צו אַלע פענצטער, געפאַכעט מיט די הענט:
„אין זאָק אין מיינעם, יידן! די לאַטעס און די שמאַטעס און וואָס צעריסן איז און ברודיק איז — איך קויף.“

י צ ח ק ק א צ ע נ ט ל ס א ן

דאָס פּאַלטאַלע איז אַהר'עקס, ער האָט געשפּילט די הויפטראָל: דעם יינגל וועלכן ס'ציט אין גאָס.
„מיך ציט אין גאָס!“ און נאָרט דעם לערער אָפּ: איך מוז אַהיים! ער נאָרט, נאָרט אָפּ דעם לערער פון געזאַנג:
„די מאַמע איז מיר קראַנק!“ און רעדט אַ חבר צו: „קום, זינג אין הויפּן, איך — איך קלאַפּ אין טאַץ“ —
פון ערשטן הויף אַנטלויפט ער צוריק אין קלאַס און ווערט אין קלאַס געוואויר: די מאַמע איז אים טאַקע קראַנק!

און דאָס! דאָס נייע מאַנטעלע איז פּנחס'לס, הערשעלעס, דעם דיכטערס זון, אַ טייער קינד!
הערשעלע איז אויסגעגאַנגען פאַראַיאָרן נאָך פון הונגער, און זיין יתומל, זיין זון
ער האָט געשפּילט דעם הונגעריקן יינגל וואָס כאַפּט געשיקט פון קויש אַ זעמעלע געשווינד
ער עסט'ס מיט בלוט וואָס רינט פון אים, רעדט מיט אַ טרערעלע אין קעל און ווייסט לגמרי נישט דערפון...

איך גיי אַריין אין זאַל און לויף אין שרעק אַרויס, איך רייס אין עסצימער אַריין זיך און פון דאָרט
רייס איך צו דודן, דאָמבראַוסקיין, זיך אַריין, צו זייער לערער... ניטאָ אים אויך! ניט אים, ניט איר!
זיי אויך... ביידע זיי ווי קאַרטשאַק און ווילטשינסקאַ זענען מיטגעגאַן מיט די יתומימעלעך אין יענעם אָרט
וואו ס'וואַלטן עלטערן זיי ניט באַגלייט... אויף דער ערד איז אויסגעשאַטן הויך אַ באַרג פּאַפּיר—

איך האָב געזוכט אין שטויס פּאַפּירן אין צעוואַרפענעם... אַ וואַרפט אין פייער אַלע מינע ווערק
און ראַטעוועט איין יתומל פון אַט די פּופציק יינגעלעך, די טייערע, מיר אָפּ —
חנה'לע, געדענקסט, אַנשטאַט אַ יתומל, אַ יידיש קינד, האָב איך אַהיימגעבראַכט פון טוואַרדאָ גאָס אַ צווערג —
„מיך ציט אין גאָס!“ איין העפט פון העפטן דריי, דעם מיטלסטן, אַ צווערג אָן פּיס און אָן אַ קאַפּ.

14¹⁵-16.12.1943

י.ב. די מילא-גאס

ד'איז דא אַ גאָס אין וואַרשע, דאָס איז די מילא-גאָס, אַ רייסט אַרויס די הערצער זיך פון ברוסט און לייגט אַנשטאַט די הערצער שטיינער דאָרט אַריין, אַ רייסט אַרויס פון קאַפּ די אויגן נאָס און לייגט אַרויף אויף זיי שאַרבוינעס, ווי איר וואָלט עס ניט געזען און ניט דערפון געוואוסט, פאַרשטאַפט די אויערן און הערט ניט — טויב! איך גיי דערציילן פון דער מילא-גאָס.

ס'איז דאָ אַ גאָס אין וואַרשע — די מילא-גאָס... ווער וויינט? און שטיל אַזוי? ניט איך, איך וויין ניט, ניין! די מילא-גאָס שטייגט איבער אַלע טרערן, ס'וויינט קיין ייד ניט. גוים ווען זיי וואָלטן עס געזען זיי וואָלטן דעמאָלט אויסגעבראַכן אין אַ מוראדיקן אַלע, אין אַ ביטערן געוויין, אַ גוי איז אַבער אין דעם טאָג פון מילא-גאָס, אין טאָג אין יענעם, אין דעם געטאָ ניט געווען.

יידן נאָר און דייטשן... יידן! יידן! יידן! אַזוי אַ סך, און מערער נאָך — מען האָט דריי הונדערט פופציק טויזנט יידן פון איין וואַרשע, וואַרשעווער דערהרגעט שוין — די אַלטע אויסגעשאַסן אויפן בית-החיים, די איבעריקע אַלע אַרויסגעפירט פון שטאָט אין די טרעבלינקעס — און די מילא-גאָס איז פול, איז איבערפול ווי די וואַגאָנעס, קוק און שטוין!

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ס א ן

פון וואָנען? מען האָט דאָך אַלע אויסגעהרגעט שוין! מען האָט דאָך אַלע אויסגעשאַסן און דערשטיקט!
דאָס זענען יידן פון די שאַפן אויף דעם שטיקל נאַוואָליפיע און אויף דעם שטיקל לעש —
די יידן מיט די נומערלעך, אַ יידן גליקלעכע! יידן, וועלכע עס האָט אָפּגעגליקט
און האָבן זיך אַריינגעקראָגן אין אַ שאַפּ, ס'לעצטע ביסל יידן, יאָ, די רעשט! די רעשט...

יידן פון די דאָזיקע די שאַפן און יידן אַזש פון גענשאַ, פון העט-העט, קהלה-יידן, די
מיט די בלעכן אויף דער ברוסט און בעזימער אין האַנט וואָס קערן אויס די גאַסן פּוסט.
די פּלאַצוואַוקע-יידן וואָס גייען מיט געזאַנג אַרויס פון געטאָ יעדן אין דער פּרי,
און יידן פון באַהעלטענישן... עס זענען יידן נאָך אין וואַרשע דאָ! איך האָב עס ניט געוואוסט...

הלואי זיי וואָלטן ניט געווען! זיי וואָלטן ניט געבוירן ווערן אויף דער דאָזיקער דער ערד!
און אויב געבוירן שוין — הלואי וואָלט מען זיי פּריער אָפּגעטאָן זיי זייער רעכט —
איידער איר דערלעבן, איר, די מילאַ-גאַס... אַ גאַס אַזאָ אין וואַרשע, הערט אַלע, הערט:
נאָך גוט וואָס ס'איז קיין גאַט ניטאָ... ס'איז טאַקע שלעכט אָן אים, אַ זייער, זייער שלעכט!

נאָר טאַמער וואָלט ער זיין — וואָלט ערגער נאָך געווען! אי גאַט און אי די מילאַ-גאַס... אַזאָ אַ פּאַר!
אַ, נעמט אַרויס די קינדער אייערע באַהאַלטן אין וואַליזעס, שליידערט זיי, צעשמעטערט זיי אָן וואַנט!
צינדט פּייערן גרויס אָן און שפּרינגט אַהין אַריין מיט הענט פאַרבּראַכן, רייסט זיך ביי די האַר:
ס'איז דאָ אַ גאַט! אומגערעכטיקייט אַזאָ! אַ שפּאַט אַזאָ! און גרויס אַזאָ אַ שאַנד!

ד א ס ל י ד פ ו נ ע ס א ו י ס ג ע ה ר ג ע ט ו ן י י ד י ש ן פ א ל ק

באלד אין דער פרי, פארטאג נאך, איידער נאך ס'איז ביז און אומגערעכט געווארן טאג.
האט מען געוואוסט אין קעלערן באהאלטן און אויף בוידעמער און אימעטום, און דא און דארט :
„אלע יידן מוזן ביז א זייגער צען, ניט שפעטער ניט קיין האר, זיך צושטעלן אויף מילא-גאס, מען מאג
מיטנעמען נאך האנט-געפעק... און בלייבט ווער אין דער היים — ער וועט דערשאסן ווערן אויפן ארט.“

באלד אין דער פרי האט אנגעהויבן זיך פון אלע זייטן גרויס און מעכטיק א געגיי,
די זענען ערשט ארויסגעשטיגן פונעם קעלער, די אראפ פון בוידעם, מען דערקענט דאך באלד
וואו יעדער איינער איז געווען באהאלטן... קראנקע פון די בעטן, זע, עס טוט זיי שוין ניט וויי!
דו נאך ניט העלף ביים גיין זיי, ניט האלט זיי אונטער און הויב ניט איינעם אויף ווען איינער פאלט —

ער גייט אויף מילא, אלע מיר, מיר גייען אויף דער מילא, אין א שעה ארום און ס'וועט
קיין ייד קיין לעבעדיקער זיך ניט מער געפינען דא ווי אויף דער דזעלבא, ווי אויף פאווע, ס'איז שוין ביין!
אין א שעה ארום וועט ווארשע אויסזען שוין ווי אלע יידישע יעצט גרויסע שטעט
און שטעטעלעך אין פוילן און אין ליטע און אומעטום וואו דייטשן רייסן זיך אריין.

און אין א שעה ארום — און אויסגעלאשן האט די זון זיך איבער ווארשע און איז מיט אונדז אוועק
אויף מילא-גאס, מיט איבער הונדערט טויזנט געבליבענע נאך יידן אויף דער מילא-גאס —
ניין, נישט די זון! א שרעק פון הימל האט אכזריותדיק באגלייט אונדז, גרויס א שרעק,
אויף יעדן פנים פון די איבער הונדערט טויזנט יידן פאלט איר אפשיין בלאס...

א שרעק! ס'איז פול מיט איר די גאס, די מילא-גאס ווי מיט יידן פול, זי שוועבט אין לופט. —
 מיר אויך! מיר אויך! מיר אלע דא געהערן שוין ניט צו דער ערד, זי רוקט אַוועק זיך פון אונטער אונדזרע פיס.
 איך זע באקאנטע פריינט, און האב פארגעסן זייערע נעמען, פארגעסן ווי אַזוי מען רופט
 זיי אַלעמען, ווי טויטען... ווער איז דער? און דער דא? די פרוי דא מיטן קינד, און יענע דאָרט ווער איז?

איך האב אַריינגעכאַפט זיך אין אַ שטוב און אַפגעלעגן מיט מיין זון אויף דר'ערד אַ גאַנצן טאָג
 און קנאַפ אַ נאַכט. מיר האָבן זיך פאַרטאָג געפּעדערט, אויסגעשטעלט זיך אין די רייען פון מיין שאַפּ —
 צו פינף אין ריי, אַרויס אויף דער סעלעקציע, זיך שטעלן אויף דער וואַגשאַל, אויף דער דייטשער וואַג
 געטויט צו ווערן באַלד צי שפּעטער... איך בין פאַרבייגעגאַנגען זיי און אויפּגעהויבן הויך מיין קאַפּ.

איך האָב געקוקט און האָב געזען: מען האָט אַ ייד אַ זאַק אַראָפּגענומען פון זיין פלייצע דאַר,
 און דער זאַק האָט אַנגעהויבן וויינען... אַ קינד! אַ יידיש קינד! דער זשאַנדאַר ברענט:
 ער זוכט דעם טאַטן... שרייט צום קינד: דערקען אים! דאָס יינגעלע קוקט אָן זיין טאַטן שטאַר,
 ער קוקט אים אָן און וויינט ניט... ער קוקט אים אָן דעם טאַטן זיינעם און האָט אים נישט דערקענט!

דאָס יינגעלע! און ס'האָט דער דייטש אַרויסגעשלעפּט אַ צווייטן ייד פון ריי, אָן „אומשולדיקן“ — דו!
 און האָט אַוועקגעשטעלט זיי ביידן צו די טויזנטער געחתמעטע צום טויט — אַזאַ אַ שפּאַס!
 איך האָב געזען — אַ לאַזט מיר, פרעגט מיר נישט, ניט פרעגט מיר — וואָס? ניט ווען? ניט פרעגט מיר וואו!
 איך האָב באַשוואוירן אייך: ניט פאַרשן גאַרנישט און נישט הערן קיינמאַל פון דער מילא-גאָס.

יג. מיט ה ל ו צ י ם

פרעגט ניט קיינער, ניט דערמאנט מיר מער די מילא-גאס, ז'איז פול געווען און איז געוואָרן באַלד צונישט. איבער הונדערט טויזנט יידן זענען דאָרט געווען מיט קלומיקלעך, מיט רענצעלעך אויף פלייצעס און אין הענט, און אין די קלומיקלעך אַ העמד, אַ האַנטוך, ברויט אַ שטיקל מיט קינדער קליינע אויסגעמישט. בלאַסע ווי דער לייוונט, טרוקן ווי די שטיקלעך ברויט אין זיי, און שטום, פאַרשטומט ווי ווענט.

ס'האַט ניט געהאַלפן גאַרנישט, מען האָט זיי אַלעמען געפונען, אויסגעפונען, זיי דערטאַפט טיף אין די קעלערן, אויף בוידעמער באַהאַלטן, אויף פאַליצעס פאַרשטויבט, אין בערגלעך מיסט, און אומעטום, די מילא-גאס איז פול געווען מיט אונדז. וואָס קומט אַרויס : געבליבן זענען קנאַפּ! מען האָט אונדז אויסגעשאַסן אויפן אָרט און צום טויט אַרויסגעפירט אין וועגן וויסט.

אַ קליינער טייל פון אונדז האָט אומגעקערט אין שאַפּ זיך, דאָרט, אויף דער נאַוואַליפּיע און דער לעש, איך האָב געדרייט די שפּול-ראַד, מיין זון, איינציק מיר געבליבענער, ז'געשטאַנען שטום ביי אַ מאַשין. די שאַפּ, — אַ ווינקלען מיאוסע פון אַ מזבח אומריין, צוואַנציק טויזנט יידן קלאַמערן זיך נאָך אַן אייך, די רעשט אין געטאָ... ווער ס'האַט אין יענע טעג דעם געטאָ נישט געזען! ווער ס'האַט נישט דאָן פאַרבלאַנדזשעט דאָרט אַהין!

מען האָט געוואוינט אין מיסטקאסטנס. אין גאָס איז וואָרם נאָך און אין דער וואוינונג פרעמד — ס'האָט קיינער אין זיין וואוינונג ניט געוואוינט, און ס'האָט אין וואוינונגען אומהיימלעך ג'יאָגט אַ קעלט, מען האָט דאָס אַרעמע געקעכטס געגעסן פון אַ פרעמדן טעלער, געטראָגן נישט דאָס אייג'נע העמד, אין בעטן פרעמדע קאָלט און האָרט געלייגט זיך... אַ בעטן פרעמדע, אין אַ פרעמד געצעלט!

כ'האָב אָפּט זיך איינגעשטעלט, אַרויסגעריסן זיך פון שאַפּ, געשמוגלט זיך געהיים דורך גאָסן לער, אַריינגעגנבעט זיך אין געטאָ, כ'האָב צוגעזען אַ לעבן דאָרט, דאָס לעבן גרויליק אויף אַ ווייל, צו וואָס? צו ווען? כ'האָב פריינט געהאָט דאָ נאָענטע — איך האָב זיי קיינעם שוין ניט מער! כ'האָב אין געאייל אַריינגעריסן זיך אין געטאָ און רייס אַרויס פון דאָרט זיך אין געאייל.

כ'האָב פריינט געהאָט דאָ, נאָענטע, שרייבער יידישע און מוזיקער און מאָלער — נישטאָ זיי קיינעם שוין, מען האָט זיי אַלע אויסגעהרגעט, הלל צייטלינען — מען האָט אין טלית אים, צום אומשלאַק אים פאַרשלעפט, און אויפן אומשלאַק אים דערשאָסן, ישראל שטערן! גילבערט — בריליאַנטן גרויס אין אונדזער קרוין — וואַרשאַווסקיס! דאָוידאָוויטשעס! זשאַק לעוויס און אַסטשעגאָס — אַ, קרוינען שטאַלץ אויף יידישע אויף קעפּ!

און אין אַ וואָך אַרום — און כ'גנבע זיך אַריין אין געטאָ ווידער... איך האָב דאָרטן צוקערמאַנען, יאָ! יצחק צוקערמאַנען האָב איך, צביה'ן האָב איך — די שענסטע און די בעסטע אויף דער ערד! חלוצים! יאָ! ווער זאָגט: מיר האָבן אַלץ אויף דר'ערד פאַרלוירן שוין? חלוצים זענען דאָ! ס'איז דאָ אַן אינהאַלט נאָך, אַן אַנהאַלט... איך וויין ניט, גיין, די אויגן זענען מיר נאָר קוים פאַרטערט.

ד א ס ל י ד פ ו נ ע ס א ו י ס ג ע ה ר ג ע ט ן י י ד י ש ן פ א ל ק

יצחק! ר'האט יענע וואָך געבראַכט אַ גרוס פון קראַקוי מיר: לאַבאַן! לאַבאַן דער חלוץ האָט אַ באַריכט אים אָפּגעגעבן וויפל אָפיצירן פון עס־עס מען האָט אַוועקגעלייגט... אַ גרוס, און ביים באַריכט — „הענט הויך!“ לאַבאַן אין אָפיצירן־מאַנטל ז'אַרעסטירט, יצחק אַנטלויפט, דרייט פרעמד אין שטאַט אַרום זיך, מיט אַ פּוס אַדורכגעשאַסן, ס'בלוט רינט אין שטיוול... יצחק! ליגט, ליגט! וואָס מאַכט דער פּוס?

דאָס איז געווען דער זיבעצנטער יאַנואַר, יאָר דריי און פּערציק, איך בין געבליבן דאָרט די נאַכט, און אַז ס'האָט אָנגעהויבן קוים צו טאַגן — בעסער ווען עס וואָלט ניט ווערן שוין, ניט קיינמאַל טאַג! איך בין אַרויס אין גאַס, געגרייט אין וועג זיך, פון זאַמענהאַף אויף נאַוואַליפּיע — דער געטאָ איז פאַרמאַכט! עס־עס ציעיאָגט אונדז: צריק! ס'קומען אָן זשאַנדאַרמען, הויך די ביקסן, צעשטעלן זיך אין יעדן ראַג.

שוין ווידער! ווידער? וואָס קען שוין זיין דאָ ווידער? עס איז דאָך אויס מיט אונדז! אַך, ס'ווערט מיר קאַלט און הייס, איך גיי צוריק צום זון, צו די חלוצים... זיי ווייסן שוין, ס'האָט ווער פון דרויסן שוין געבראַכט די נייס... צביה! זע, יצחק, ער אויך איז אויף די פּיס, אויף דעם געזונטן און דעם דורכגעשאַסענעם — ווער ווייס צי ס'רינט דאָס בלוט פון אים ניט אין דעם שטיוול?... ר'האָט מיך דערזען און איז פון בלאַס געוואָרן ווייס

ווי קאַלד... ר'זענט ווייס ווי קאַלד, יצחק! איך האַב'ס אים ניט געזאָגט... ער רופּט אַ חלוץ צו — „גיי גלייך און זוך אַ בונקער אויף דאָ אין דעם הויף און פיר אַריין זיי!“ איך נעם יצחקן פאַרן האַנט אָן — „הער, יצחק!“ און איך דריק אים פּעסט די האַנט, ער רויטלט זיך... „יצחק! איך וויל דאָ זיין מיט אייך, צבי — אויב ער וויל... ער אויך! ער וויל ניט גיין... יצחק!“ און ס'קומט אַריין אַ חלוץ און פאַרטיילט געווער.

פאר מיר איז ניט געוועזן, גאר נישט... נאר ס'איז פאר מיר, פאר מיר געוועזן אלץ! הגם צו שפעט...
 ניין, ניין! ס'איז קיינמאל ניט צו שפעט! דער לעצטער ייד — קוים לייגט אוועק ער א רוצח ראטעוועט זיין פאלק!
 מען קען א פאלק אן אויסגעהרגעטן שוין ראטעווען דאך אויך... ראטעוועט! איך האב צו זיי גערעדט.
 איך האב געשטארקט זיי, יא! אי זיי אי מיך געשטארקט, איך האב צו זיי גערעדט, געוואונטשן זיי דערפאלג.

זיי האבן זיך צעשטעלט, חלוצים אויף דער וואך, הארט ביי דער טיר, אין אלקער און העכער אויף א טרעפ,
 לעם פענצטער האט ווער אויסגערופן שטיל אלץ וואס אין גאס קומט פאר, איך האב געקוקט פארשטיינערט אין א שויב,
 זי איז ארויס צום אומשלאק... וויי מיר, מען פירט זיי שוין פארשוויגענע, אראפגעלאזן טיף די קעפ
 א, יידן מיינע, לעצטע מיינע פון מיין פאלק, פארוואס בין איך ניט בלינד? פארוואס בין איך נישט טויב?

שאט, א געלאף, זשאנדארמען צוויי אנטלויפן לענג אויס די גאס, ס'קומען צריק באלד מער, זיי צינדן אונטער א געביי,
 א הייזל קליין צעפלאקערט זיך אנטקעגן מיינע פענצטער, א פייערלעשער שלעכט אנשטאט צו לעשן — בלאזט
 די פלאם פונאנדער, ר'גייט צום דייטש צו, רעדט צו אים אויף פויליש: דא האבן זיך באהאלטן גאנצע דריי!
 מען שלעפט ארויס זיי — און ס'רויטלט זיך דער שניי ווייס און ס'רויכלט ווארם זיך אין פראסט.

שאט, שאט! מען איז שוין דא ביי אונדז! איך זע דאס פנים ניט פון דייטש, זיין פלייצע נאר,
 ס'האט קיינער אים, דעם דייטש, אין פלייצע ניט געשאסן, ער האט א קויל באקומען אין דער ברוסט,
 עס פאלט דער צווייטער אויך — „די יודען שיסן!“ האט באוויזן ווער פון זיי דערשטוינט א רוף טאן, יא, טאקע וואר!
 זכריה, דו! און אליעזר, דא — חלוצים! און אויף דער ניזקא — שומרים. יא, איר, איר! זיי האבן ס'ניט געוואוסט...

י. די ענד

זיי האָבן ניט געוואוסט, זיך ניט געריכט — „די יודען שיסן!“ איך האָב געהערט דעם אויסווארפס עקלדיקע שטים איידער נאָך די אומריינע נשמה ז'אים אַרויס, ס'איז ניט געווען קיין אויסרוף, נאָר אַ בייז וואונדער — ס'טייטש?! אַ שטויבען וויסט און אויסטערליש און אומגעריכט אַזוי: „די יודען שיסן!“ אַ נישט אַליין פון אים, ס'איז אַ רוף געוועזן פון אַ מערדער-פּאַלק, פון אַכציק מיליאָן: זיי אויך! די יידן מאַכ'ן אַן אויך ווי מיר, ווי יעדער דייטש.

וויי אונדז! מיר קענען, יאָ מיר קענען זיך אַנטקעגן שטעלן אויך און אייך דערהרגענען, מיר אויך! מיר אויך! מיר קענען אַבער דאָס וואָס איר האָט קיינמאַל נישט געקענט און וועט ניט קענען קיין מאַל אויף דער ערד — ניט הרגענען אַ צווייטן! ניט אויסראַטן אַ פּאַלק ווייל עס איז ווערלאָז, וואָס הויבט אומזיסט די אויגן אין דער הויך, איר קענט ניט ניט דערהרגענען, איר זינדיקע פון דער נאַטור, איר מוזט'ס, אייביקע איר פּאַכער מיט דער שווערד.

איך קען אייך גוט! און איז מיין וואָרט ניט שטאַרק ווי ס'וואָרט פון מיינע אַבות, די נביאים, איך האָב אַדורכגעדרונגען אייך ווי זיי! אַנהייב יול, בעת זיי האָבן אַנגעהויבן אונדז אַרויספירן צום טויט פון וואַרשע, האָט מען באַראַטן זיך, איך, ווען איך בין אויף יענער זיצונג — איך וואָלט געווען מיט די חלוצים, איך וואָלט מיט זיי דאָן אויפגעהויבן אַ געשריי — תמות נפשי! יאָ... זיי הרג'נען אויס אונדז אַלע, ווי אין ליטע, אין אוקראַינע, וואַליניען און לובלין!

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ס א ן

ס'וואלט ניט געהאלפן, כ'ווייס... ניט ווייל מיר האָבן ניט געהאַט ניט קיינער, ניט קיין סימן פון געווער — אַ האַק איז אויך פון אייזן, און קוילן גראָבן זיך ניט טיפּער איין אין לייב ווי נעגל שאַרף, נאָר יידן אין אַמעריקע, אין ארץ־ישׂראל, זיי וואָלטן ווייט און טרויעריק אויף אונדז נאָך אונדז געלאָזט אַ טרער און שטיל, און אפשר ניט גאָר שטיל אַ זאָג געטאָן : אַך, ווען מען שטעלט זיך ניט אַנטקעגן! מען האָט עס ניט באַדאַרפט...

ניין, ניט באַדאַרפט! וויי מיר, איך בין פאַר ניי־יאָר נאָך געזעסן שטום, מיט יידן נאָך, מיט לייטערס פון אַ שאַפּ, און יידן פּויליש־ריידנדיקע האָבן אויסגעדריקט גרויס זייער צאָרן און זייער ווייטיק קליין : — „זאָ אַ פּאַלק! וואָס האָט געלאָזן זיך ווי קעלבער אויסשעכטן, זאָ אַ פּאַלק!“ און האָבן ביז געשאַקלט מיטן קאַפּ... וויי, וויי, דאָס פּאַלק וואָס מוז געהרגעט ווערן, אויסגעהרגעט ווערן אויף דער ערד און איז ניט יוצא נאָך פאַר זיך אַליין!

דעם אַכטצענטן אין ערשטן האָב איך געזען פינף טויזנט פון מיין פּאַלק גענומען און געפירט צום טויט, און דייטשן צוויי נאָר, רוצחים צוויי האָב איך געזען פון די אין יענעם טאָג אַוועקגעלייגטע צוועלף, נאָר צוועלף! און ס'האַט אויף זיי, אויף די באַוואָפנטע פּחדנים, פאַרציטערט קאַלט די הויט, „די יודען שיסן!“ און זיי האָבן זאָלבע צווייט אין אונדזערע באַהעלטענישן זיך ניט מער באַוויזן, נאָר מחנות־ווייז ווי וועלף.

זוי וועלף! איך האָב מיט יידן יונג געקלעטערט איבער מויערן, אויף דעכער שיף, מיט שניי און אייז באַדעקט, אַ גאַנצן בלאַק פון אַכט־און־פּופּציק זאַמענהאַף אויף פיר־און־פּערציק מוראַנאָוו און פונעם דאָך אַרונטער אין דעם הויז, איך מיט חברים עטלעכע בלייב אויף דעם בוידעם, און ס'האַבן עטלעכע אַראַפּגעלאָזן זיך פון דאַרטן אויף אַ שטאַק, דאָס האָבן זיי דערשאַסן נאָך צוויי מערדער, איך האָב זיי ניט געזען, איך האָב געהערט די שאַסן בלויז.

ד א ס ל י ד פ ו נ ע ס א ו י ס ג ע ה ר ג ע ט ו ן י י ד י ש ן פ א ל ק

פארנאכט בין איך אַוועק מיט אַלעמען אויף מילא אײן־און־זעכציק, שוין מיט אַ ביקס און רעוואָלווערן נאָך — אַ שאַץ!
אויפמאַרגן האָט מען זיך צעטיילט, איך בין צעווישן הונדערטער געזעסן אויף אַ בוידעם — קאַלט און לאַנג און שמאַל,
עס האָט אַ פרוי לעס מיר אַ הוסט געטאַן איין מאָל און נאָך אַ מאָל, אַ ייד איז צו איר צוגעשפרונען ווי אַ קאַץ
און געוואַרט, מיט פינגער אויסגעשטרעקט, מיט נעגל שאַרף — ער וואַרט אויף נאָך אַ הוסט... קוים הוסט זי נאָך אַמאָל!

אין אַ וואָך אַרום האָב איך זיך אומגעקערט אין שאַפּ... אויף נאָוואָליפיע האָבן יידן אויך אַ סך געפעלט,
און אויף דער לעש, דאָרט איז געוועזן לייכטער אומצוברענגען אונדז, מען האָט דעריבער אונדז אין שאַפּן קאַנצענטרירט,
ביטש! וואו ביסטו, ביטש? פון קליינעם בונד נישט לאַנג און טיף אַ ייד יעצט! מען האָט אויף נאָוואָליפיע אויך אַנטקעגן זיך געשטעלט!
אויך אויף דער לעש! מען האָט די טעג אויך אין די שאַפּן אויסגעהרגעט אונדז, פון שאַפּן אונדז צום טויט אַרויסגעפירט.

מיר ווערן ניט פון טאָג צו טאָג און קיינער שטאַרבט ניט, ס'האָט קיינער ניט באַוויזן שטאַרבן ווי מען איז געוואוינט געווען אַמאָל.
מען הרגעט אויס אונדז, די פון אַ קויל אין גאַס, די פאַרפייניקט אויף זשעלאַזנאַ הונדערט דריי, און די אַרויסגעפירט — געוואַלד!
מיר ווילט זיך שרייען גיוואַלד! מיר ווילט זיך לויפן אין די גאַסן, ווייט און ברייט פאַרברעכן מיט די הענט און שרייען אויפן קול...
און פרייד איז אויך פאַראַן: געווער! מען קויפט געווער! מען רייסט אַרויס זיך אין די וועלדער אויך, צבי וויל אין וואַלד —

אַזאַ אַ ביסל יידן! אַזאַ אַ קאַפּ און ס'זענען איבעריקע צווישן זיי דאָ — אַלפרעד נאַסיג ימח שמו
און פאַליציאַנטן יידישע, אַך יידן, יידן וואָס האָב זיך פאַרקויפט צום דייטש... אין פּיין אין דעם איז אונדז אַ טרייסט באַשערט.
יידן שיסן זיי ווי הינט אויס... שיסט! צען שלעכטע יידן הרגעט, אידער הרגענען איין שלעכטן גוי.
ניט אַלע הרגעט מען. עס זענען געלט־זעק דאָ, און זיי באַשטייערט מען: אַזוי פיל און אַזוי פיל אויף געווער!

און דורכגענג זענען דאָ דורך בוידעמער, פון לעש אויף נאָוואָליפיע, פון נאָוואָליפיע פירט אַ בוידעם אין אַ הויף אויף סמאָטשע, פון סמאָטשע וויסט אַ גאַס, און מען פאַרנעמט מיט אַ רעוואָלווער זיך רעכטס און דורך אַ לאַך אין אַ מויער דיק — קומט מען גלייך אַריין אין געטאָ, טרעפט אַ דייטש דיך — גיי! גיי דרייסט דיין וועג, נישט לויף — ער איז דיר חושד און דו האָסט געווער און ער מיינט דיך אויס... וואָס נאָך? וואָס ווילסטו טייערער מיין פריינט דען נאָך?

דו ווילסט דאָס זעלבע דאָך ווי איד... איך וויל עס זאָל אַ שלאַק מיך טרעפן, אַנידערלייגן מיך, כאָטש שוין — און אויס! די שאַפן טראָגן זיך אין אַרבייטס-לאַגערן אַריבער מיטן לעצטן הייפל יידן אין לובלינער קאַנט — איך וועל אַהיין ניט פאַרן... גיין! ניטאָ פאַר מיר קיין בונקער דאָ און צו דיר, אַריער, קען איך ניט אַרויס, ס'קריגן עטלעכע פון קרובים אויסלאַנדספעסער, יאָ... וואָלט ערגעץ-וואו זיך עמיצער אָן מיר דערמאָנט...

איך בין פאַר אַלע מיינע שוין געשטאַרבן... הלואי וואָלט איך געשטאַרבן, איך אָבער וועל ניט שטאַרבן, גיין, מען וועט מיך הרגענען... איך בין שוין ניט אויף נאָוואָליפיע, זי ליקוידירט זיך, כ'וואָלגער אויף דער לעש זיך שוין זייט טעג, ביי אַ באַקאַנטן זיצט אַ יונגערמאַן בלאַס און דערציילט: ער קומט פון וועג יעצט, ער איז אַדורכגעגאַנגען שטעט און שטעטלעך אין קרוין-פּוילן, ער האָט קיין ייד שוין דאָרטן ניט געזען, ניט באַגעגנט קיינעם אויף אַ וועג.

דאָס איז געווען צוויי טעג פאַר פסח, און ערב פסח פרי ז'געווען שוין אויס מיט לעש, און אויף דער לעש האָב איך אין מיין באַהעלטעניש געהערט קאַנאַנען טאָג און נאַכט, ביינאַכט האָב איך געזען עס ברענט — דער געטאָ ברענט, ער ברענט אויף זיינע מויערן און זיינע לעצטע יידן, ס'פייער העשט און העשט, דער הימל איז געווען באַלויכטן און אויב ס'איז דאָ דאָרט ווער, האָט צוגעקוקט זיך און געזען די ענד.

טו. נאך אלעמען

די ענד. דער הימל פלאקערט אין די נעכט, ער וויקלט אין א רויך בייטאג זיך און צינדט ביינאכט זיך ווידער אן, א שרעק!
להבדיל ווי דער מדבר, ווילד, אין אונדזער פריסטן אנהייב: בייטאג א וואלקן-זייל און העל א פייער-זייל ביינאכט —
מיין פאלק, ער איז אין פרייד, געשטארקט אין גלויבן, א לעבן יונג אנטקעגן דאן געגאנגען, און יעצט — א סוף, אן עק...
מען האט אונדז אויסגעהרגעט אלע אויף דער ערד, פון קליין ביז גרויס, מען האט אונדז אלעמען דא אומגעבראכט.

פארוואס? א, פרעגט ניט, קיינער ניט — פארוואס? ווייל יעדער ווייס עס, פון דעם בעסטן ביז דעם ערגסטן גוי —
דער ערגסטער האט די דייטשן צוגעהאלפן, דער בעסטער האט צוגעקוקט זיך מיט איין אויג, געמאכט זיך... און ער שלאפט —
ניין, ניין, ס'זועט קיינער ניט קיין רעכנשאפט פארלאנגען, ניט נאכפארשן, ניט פרעגן זיך: פארוואס אזוי?
אונדזער בלוט איז הפקר, מען מעג פארגיסן אים, מען קען אונדז אומברענגען, דערמארדן אומבאשראפט.

ביי די פאליאקן האבן זיי געזוכט די פרייהייטס-קעמפער, נאך די אויף וועמען ס'איז געפאלן קוים א חשד
אז ער איז טריי זיין פאלק... די רוסן האט מען אויסגעהרגעט מערער נאך אין דערפער און אין אלע שטעט —
„פארטיזאנער!“ ביי אונדז האט מען געהרגעט קינדער אין די וויגן, אזעלכע וואס די מאמע האט נאך ניט געהאט,
מען האט געפירט אונדז אלע אין טרעבלינקי, און פארן טויט אונדז, געוואנדן זיך, צו אונדז גערעדט:

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ס א ן

„איר טוט זיך אויס דאָ, לייגט די קליידער אויף אַן אַרט. די שידך צו פאַר, לאַזט איבער אַלץ דאָ וואָס איר האָט, איר וועט דאָך אַלץ נאָך דאַרפן, די קליידער און די שידך און אַלץ, אַלץ וואָס איר לאַזט דאָ איבער, איר קומט דאָך באַלד צוריק! איר זענט פון וועג, אַיאָ? פון וואַרשע? פון פאַריז? פון פראַג? פון סאַלאָניקי? גייט נעמט אַ באַד!“ און ס׳ווערן טויזנט אין אַ זאַל אַריינגעלאָזן... און טויזנט וואַרטן נאָקעט ביז די ערשטע טויזנט ווערט דערשטיקט.

אַזוי האָט מען אונדז אומגעבראַכט, פון גריכנלאַנד ביז אין נאַרוועגיע און ביז פאַר מאַסקווע — ביי זיבן מיליאָן, ניט רעכענענדיק קינדער יידישע אין בייכער, אַליין די שוואַנגערע, די ערב־מאַמעס קומען אין באַטראַכט, און בלייבט אַ ייד ווייט אין אַמעריקע, אין ארץ־ישׂראל נאָענט — מאָן אויך די קינדער ביי דער וועלט, מאָן, מאָן די ניט געבוירענע נאָך און דערהרגעט, מאָן די דערשטיקטע מיט דער מאַמען אין דער מאַמעס טראַכט.

פאַרוואָס? עס פרעגט ניט, קיינער ניט אויף דר׳ערד, און אַלץ, אַלץ פרעגט: פאַרוואָס? הער, הער! יעדע וואוינונג וויסט אין חרובע אין מויערן, אין טויזנט שטעט און שטעטלעך טויזנטער און מערער פרעגט: פאַרוואָס? הער, הער: ווייל וויסטע דירות זענען לאַנג ניט וויסט, און היימען, היימען לערע זענען לאַנג ניט לער — עס קלייבט אַן אַנדער פּאָלק אַהער אַריין זיך און מענטשן אַנדערע, אַן אַנדערע אַ שפּראַך, און אַנדערע די נעכט און טעג.

עס וועט די זון מער אין איר אויפשטייג איבער קליין אַ שטעטלעך אין ליטע און אין פּוילן ניט טרעפן שוין אַ ייד אַ ליכטיקן אין פענצטער, אַן אַלטיטשקן, אַ זאָגנדיקן אַ קאַפיטל תהילים און אַ צווייטן גייענדיק אין שול — עס וועלן אַלץ נאָך פויערן אין פורן אויף אַלע וועגן איר אַנטקעגן פאַרן, זיי וועלן אַלץ נאָך פאַרן צום יאַריד, אַזוי פיל גוים — גוואַלד! מערער נאָך ווי פריער! און דער מאַרק, דער מאַרק איז טויט! דער מאַרק איז פול און איז ניט פול!

ד א ס ל י ד פ ו נ ע ס א ו י ס ג ע ה ר ג ע ט ן י י ד י ש ן פ א ל ק

עס וועט א ייד ניט מער באשיינען די יארִידן ווייט אַרום, ניט מער באַלעבן זיי, ניט מער אַריינבלאָזן אין זיי אַ גייסט און ס'וועט ניט מער צעפאַכן זיך אַ יידישע קאַפּאַטע איבער מערק מיט זעק קאַרטאַפּל, מעל און קאַשעס, און אַ האַנט אַ יידישע וועט ניט אַ הייב טאַן און אַ טאַפּ טאַן ווייך אַ הון, אַ קעלבּל ניט קיין גלעט טאַן... דאָס פּויערל אַ שיכורער, ער שמייסט זיין פּערדעלע אין צער, ער שלעפט די פּולע פּור צוריק אין דאָרף אַריין... ניטאָ! ניטאָ קיין יידן מער אין לאַנד!

און קינדער יידישע — זיי וועלן זיך ניט אויפכאַפּן פון שלאָף שוין, פון חלומות ליכטיק יעדן אין דער פּרי — ניט גיין אין חדר מער, ניט מער פאַרקוקן זיך אויף פייגעלעך, ניט שטיפּן מער, ניט שפּילן זיך אין זאַמד, אַ יינגעלעך, איר יידישע, אַ שיינענדיקע אויגעלעך! מלאכימלעך... פון וואַנען איר? פון הי? און נישט פון הי! אַ שאַנקעוודיקע מיידעלעך, איר ליכטיקע, איר ציכטיקע, כאַטש איינגעריכט די פּנימלעך און נישט פאַרקאַמט.

ניטאָ זיי שוין! אַ פּרעגט ניט דאָרט אויף יענע זייטן ים, ניט פּרעגט זיך אויף כּתּרילעווקע, ניט אויף יעהופּעץ... לאַזט געמאַך! זוך ניט קיינער, ניט די מנחם־מענדעלעך, די טוביה־מילכיקערס, די שלמה נגידס, די מאַטקע גנבס, אַ ניט זוך! זיי וועלן דיר, ווי די נביאים דיינע, ווי ישעיה, ירמיה, יחזקאל, ווי הושע, עמוס פון דעם אייביקן תּנ"ך, אַרויסוויינען אַזוי פון ביאַליקן, אַרויסריידן צו דיר פון שלום־עליכמען, פון שלום אַשם אַ בוך.

עס וועט דאָס קול פון תּורה זיך ניט לאַזן הערן פון ישיבות מער, פון קיין בית־מדרש, און בחור־מלעך בלאַס, געאַיידלטע אין לערנען, אין פאַרטיפּן זיך אין דער גמרא, אין פאַרטראַכטן זיך... ניין, ניין, ניט בלאַס, עס איז אַזאָ אַ שייין! פאַרלאַשן שוין... רבנים, ראשי ישיבות, יידן לערנער, גאונים דאָר און קוואַר און שוואַך און אַנגעפּילט מיט ש"ס, מיט פּוסקים, קליינע יידעלעך מיט גרויסע קעפּ, מיט הויכע שטערנס, אויגן קלאַר — ניטאָ זיי שוין, זיי וועלן מער ניט זיין.

י צ ח ק ק א צ ע נ ע ל ט א ן

עס וועט אַ מאַמע ניט פאַרוויגן מער אַ קינד, מען וועט ניט שטאַרבן שוין ביי יידן און ניט געבוירן ווערן מער, ניט געזונגען ווערן וועלן לידער האַרציקע פון יידישע פון דיכטער, פון שרייבער גרויסע, שוין פאַרביי, פאַרביי! און יידישע טעאַטער וועלן מער ניט זיין שוין, מען וועט ניט לאַכן דאָרט, ניט לאַזן שטיל אַ טרער, און מוזיקער און מאַלער יידישע, באַרטשינסקיס, זיי וועלן מער אין פרייד און לייד ניט שאַפן, ניט זוכן וועגן ניט.

און ס'וועלן יידן אין די שטעט ניט שטיין אין קאַמף שוין, ניט מקריב זיין זיך מער פאַר יענעם וואויל, מען וועט ניט היילן מער, ניט לינדערן אַ פּרעמדן ווייטיק, ניט פּילנדיק דעם אייגענעם, דעם שמאַרץ, אַ באַרישער דו גוי, דו אויך האַסט פון אַ זייט אין ייד אַריינגעשאַסן, און דיך, דיך אויך געטראַפן האַט די קויל! אַ, ווער וועט העלפן דיר, די לענדער דייע בויען? ווער וועט אַזוי אַ סך אַוועקגעבן נשמה דיר און האַרץ?

און מיינע קאַמוניסטן היצקעפּ וועלן זיך ניט אַמפּערן שוין מער, ניט קריגן זיך מיט מיינע מאַסן פונעם בונד, און ביידע זיי מיט מיינע פּרייסטע, מיט די טרייסטע מיינע, וואָס האַבן גאַנץ דעם יאָך אויף זיך געשלעפּט — חלוצים יידישע! זיי האַבן זיך דער וועלט אַוועקגעשאַנקען און ניט פאַרלאָזן זי די אייגענע די וואונד, כּי'האַב צוגעקוקט זיך צו די קריגערייען און געווייטיקט... נאָר וואַלט איר ווייטער זיך אַרומגעריסן, אַבי איר וואַלט געלעבט!

ווי מיר, ניטאָ ניט קיינער שוין... געווען אַ פּאַלק, געווען, און שוין ניטאָ... געווען אַ פּאַלק, געווען, און שוין... שוין אויס! אַ מעשהלע אַזאָ, עס הייבט פון חומשל זיך אָן און ביז, ביז יעצט... אַ מעשהלע גאָר טרויעריק, ווער זאָגט אַז שוין? אַ מעשה פון עמלקן און ביז אָן ערגערן פון אים, דעם דייטש... אַ, הימל ווייט, אַ, ברייט די ערד, אַ, ימים גרויס — ניט באַלט צוזאַמען אין איין קויל זיך און ניט פאַרניכט די שלעכטע אויף דער ערד, זאָלן זיי פאַרניכטן זיך אַליין!

15-16-18.1.1944

אינהאַלט

זייט

- יצחק קאצענעלסאָן און „דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פּאָלק“ — ד. מ. 7
- ווי יצחק קאצענעלסאָן האָט געשריבן זיינע קלאַג־לידער — — מרים נאָוויטש 15

דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פּאָלק

19	א. זינג
23	ב. איך שפּיל
27	ג. ווייטיקן איר מינע
31	ד. זיי זענען דאָ שוין די וואָגאַנען ווידער
35	ה. די זיצונג אין דער קהלה וועגן צען
39	ו. די ערשטע
43	ז. צו שפּעט
47	ח. איין חרובע, איין אומגעבראַכטע היים
51	ט. צו די הימלען
55	י. אינעם אָנהויב פונעם סוף
59	יא. געדענקסט ?
63	יב. די מילאָגאַס
67	יג. מיט חלוצים
71	יד. די ענד
75	טו. נאָך אַלעמען

אי קו פארלאג

לידער אין פאָעמעס

יצחק קאָצענעלסאָן — דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פֿאָלק — — — — — \$1.25
חיים גראָדע — דורות (לידער און פּאָעמעס) — — — — — 1.75
דוד האַפּשטיין — איך גלויב (לידער) — — — — — 1.50
ז. היינפּער — דאָס געזאַנג פון אַ גלויביקן — — — — — 1.50
ז. היינפּער — ביים גרענדיקעניאַן — — — — — 1.75
דאַרע טייטלבוים — אינמיטן העלט (לידער) — — — — — 1.00
א. סוצקעווער — די פעסטונג (לידער) — — — — — 1.00
א. סוצקעווער — לידער פון געטאָ — — — — — .50
איציק פעפּער — די שאַטנס פון האַרשעווער געטאָ — 1.00
פֿאַלקס־געזאַנגען לויטן נוסח פון ח. קאַטלאַנסקי — 5.00
י. פּאָפּערניקאָוו — געקליבענע לידער — — — — — 2.50

דערציילונגען און ראָמאַנען

שלום אַש — געקליבענע ווערק, ב. 1: דאָס שטעטל, ר' שלמה נגיד, דער פּאַרבאַרגענער בחור — — — — — 2.50
שלום אַש — דער ברענענדיקער דאַרן — — — — — 2.50
שלום אַש — דער תהילים־ייד (ראָמאַן) — — — — — 3.00
יהושע אַלקאָן — די מלחמה אין מידלחיל (ראָמאַן) — 2.50
ש. אַפּטער — אין דער רוימישער געטאָ (ראָמאַן) — 3.00
ש. אַפּטער — דער בונט און אַנדערע דערציילונגען — 2.25
אברהם ביק — ר' יעקב עמדין (נאָוועלע) — — — — — 2.50
דוד בערגעלסאָן — פּרינץ ראובני (דראַמע) — — — — — 1.25
ראובן בריינין — פון מיין לעבנס־בוך — — — — — 3.00
מ. גאַלדשטיין — ביראַ־ביזשאַנער אייפן אַמור — — — — — 1.00
אהרן גאַרעליק — שטורעמדיקע יאַרן — — — — — 3.00
ז. היינפּער — אויף די זאַמדן פון יהודה (ראָמאַן) — 2.00
שלום לעזין — אינטערעדישע קעמפּער (זכרונות) — 2.50
חיים מאָרגאַלעס־דאָוידזאָן — פּאַרהאַנג — — — — — 2.50
יעקב מילך — אויטאָביאָגראַפֿישע סקיצן — — — — — 2.50

דער נסתר — די משפחה מאַשבער, זטער טייל — 3.00
ל. קאַברין — ריווערסייד־דריוו (דראַמע אין 3 אַקטן) .25
לעאָ קאַץ — נקמה (ראָמאַן), יידיש י. ס. — — — — — 2.50
א. ראַבאָי — אין געקומען אַ ייד קיין אַמעריקע — 1.50
א. ראַבאָי — מיין לעבן, צוויי בענד, — צו — — — — — 2.00
בענדלעך מוכר ספרים — געקליבענע ווערק,
באַנד 1: דאָס קליינע מענטשעלע, די טאַקסע — 2.50
באַנד 2: די קלאַטישע, מסעות בנימין השלישי — 2.50
באַנד 3: שישיקע דער קרומער, דער פּרויוו — 2.50
באַנד 4: דאָס ווינטשפּינגערל — — — — — 2.50

קריטיק אין קולטור־פּראָבלעמען

100 היינצייטיקע אַמעריקאַנער יידישע באַלער אין סקולפּאַרן (גרויסער קונסט־אַלבאָם) — — — — — 10.00
ש. בלאַמאַוואַ — מיט דעם וואָרט צום פֿאָלק — — — — — 3.00
נ. בוכוואַלד — טעאַטער (אילוסטרירט) — — — — — 3.00
מ. ווינער — יידישער ליטעראַטור אינעם 19טן י"ה,
1טער באַנד — — — — — 2.50
2טער באַנד — — — — — 3.00
דר. חיים זשיטלאַוסקי — ייד און העלט — — — — — 2.50
דר. ח. זשיטלאַוסקי — דער זין פון מענטשלעכן לעבן 2.50
דר. ח. זשיטלאַוסקי — אונדזער קולטור־הילן — — — — — 2.00
אברהם טייטלבוים — וויליאַם שעקספּיר — — — — — 3.00
נחמן מייזיל — צווישן חורבן און אויפבוי — — — — — 3.00
נחמן מייזיל — י. ל. פּרץ (זיין לעבן און שאַפּן) — 2.50
נחמן מייזיל — פּאַרגייער און מיטצייטלער — — — — — 3.00
פ. נאַוויק — איראָפּע—צווישן מלחמה און שלום — 3.00
פ. ענגעלס — לודוויג פּייערבאַך (איבערזעצט ש. ווינער) 1.00
בריוו און רעדעס פון י. ל. פּרץ—געזאַמלט נ. מייזיל — 3.00
קעגן די אַנפּאַלען־אויף דר. חיים זשיטלאַוסקי — — .35
באַריכט פונעם קולטור־צוזאַמענפּאַר — — — — — .50

